

Τμήμα Οικονομικών
Επιστημών

**MSc law &
economics**

DEPARTMENT of ECONOMICS,
UNIVERSITY of MACEDONIA
and SCHOOL of LAW,
ARISTOTLE UNIVERSITY of THESSALONIKI

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Νομική Σχολή

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΡΡΟΗΣ ΑΙΤΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΔΙΑΖΕΥΚΤΙΚΗΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΑΔΙΚΟΠΡΑΞΙΕΣ (926 ΑΚ)**

Της

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ Ι. ΚΑΨΑΛΗ

A.M.: MLE22004

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ρίζος Ευριπίδης, Επίκουρος Καθηγητής

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά

Αύγουστος 2023

© **Αναστασία Καψάλη, 2023**

Η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστική πνευματική εργασία του δημιουργού της, για την συγγραφή της οποίας δε χρησιμοποιήθηκε ολόκληρο ή μέρος έργου, οι ιδέες και οι αντιλήψεις άλλου δημιουργού, χωρίς να γίνεται αναφορά στην πηγή προέλευσής τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία που τιτλοφορείται «Το ζήτημα της συρροής αιτιών και της διαζευκτικής αιτιότητας στις αδικοπραξίες (926 ΑΚ)» επικεντρώνεται στην έννοια των αδικοπραξιών και τους επιμέρους όρους που τη στοιχειοθετούν, καθώς και στα προβλήματα που ανακύπτουν όταν δρουν περισσότερα άτομα ή συρρέουν περισσότερες αιτίες. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη ανάλυση των προϋποθέσεων που στοιχειοθετούν την αδικοπρακτική ευθύνη, ενώ το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην έννοια της αιτιώδους συνάφειας – που αποτελεί και κεντρικό άξονα της εργασίας αυτής – τα ειδικότερα ζητήματά της και τις κύριες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί στον ελληνικό χώρο επ’ αυτής. Εν ακολουθία, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται εμβάθυνση στη διάταξη ΑΚ 926 και στις επιμέρους περιπτώσεις ευθύνης εις ολόκληρον, ενώ στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ζητήματα που προκύπτουν όταν συρρέουν περισσότερες μορφές αιτιών, αλλά και ο τρόπος που τείνει η ελληνική θεωρία και νομολογία να τις αντιμετωπίζει όσον αφορά τη θεμελίωση ευθύνης και τον καταμερισμό της. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά οι έννομες συνέπειες της ανωτέρω διάταξης, το δικαίωμα αποζημίωσης που γεννιέται και το πώς ο νομοθέτης ρυθμίζει την εξωτερική σχέση μεταξύ των περισσότερων οφειλετών και του δανειστή, αλλά και την εσωτερική σχέση μεταξύ των περισσότερων συνοφειλετών. Κλείνοντας, παρατίθενται τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης, καθώς και προτάσεις με ενδεδειγμένες λύσεις που μπορούν να εφαρμοστούν, ώστε να εξαλειφθούν τα προβλήματα που δημιουργούνται και να εξασφαλίζεται η ασφάλεια δικαίου.

Λέξεις – κλειδιά: αδικοπραξία, αιτιώδης συνάφεια, ευθύνη εις ολόκληρον, συρροή αιτιών, δικαίωμα αναγωγής, αποζημίωση.

ABSTRACT

This Diplomatic Thesis entitled “The question of confluence of causes and disjunctive causation in torts (ar. 926 Greek Civil Code)” focuses on the concept of torts and the individual terms that define it, as well as the problems that arise when more people act or more causes converge. In the first chapter there is a brief analysis of the conditions that define tort liability, while the second chapter focuses on the concept of causation - which is also the central axis of this diplomatic thesis - its specific issues and the main theories that have been developed in the Greek area about her. Then, in the third chapter there is an in-depth look at article 926 of Greek Civil Code and the individual cases of joint and several liability, while the next chapter presents the issues that arise when several types of causes converge, but also the way that Greek theory and jurisprudence tends to treat them in terms of it concerns the establishment of responsibility and its distribution. The fifth chapter presents in detail the legal consequences of the above provision, the right to compensation that arises and how the legislator regulates the external relationship between most debtors and the lender, as well as the internal relationship between most debtors. In conclusion, the results of this study are listed, as well as proposals with appropriate solutions that can be implemented in order to eliminate the problems created and ensure legal certainty.

Keywords: tort, causation, joint and several liability, causation, right of recourse, compensation.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	..ii
ABSTRACT.....	..iii
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	..vi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	..vii
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΟΙ ΑΔΙΚΟΠΡΑΞΙΕΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ.....	1
1.1. Η έννοια της αδικοπραξίας στο ελληνικό δίκαιο.....	1
1.2. Η γενική ρήτρα της 914 ΑΚ.....	1
1.3. Η έννοια της παρανομίας.....	2
1.4. Η ζημία και οι διακρίσεις της.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ.....	5
2.1. Ο όρος της αιτιώδους συνάφειας στις αδικοπραξίες.....	5
2.2. Οι θεωρίες της αιτιώδους συνάφειας στην Ελλάδα.....	6
2.2.1. Η θεωρία του ισοδύναμου των όρων (conditio sine qua non).....	7
2.2.2. Η θεωρία της πρόσφορης αιτίας (causa adaequata).....	8
2.2.3. Η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΙΤΙΩΔΟΥΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑΣ....	11
3.1. Η «υπερκέραση» της αιτιότητας.....	11
3.2. Σωρευτική αιτιότητα.....	11
3.3. Υποθετική αιτιότητα.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : ΖΗΜΙΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ	13
4.1. Προβλήματα που γεννώνται ως προς την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας.....	13
4.2. Ευθύνη περισσότερων προσώπων.....	14
4.2.1. Η διάταξη της ΑΚ 926.....	15
4.2.2. Περιπτώσεις ευθύνης εις ολόκληρον.....	16

4.2.2α. «Κοινή πράξη» (εδ' α περ. α')	16
4.2.2β. Παράλληλη ευθύνη (εδ' α περ. β')	20
4.2.2γ. Διαζευκτική αιτιότητα (ΑΚ 926 εδ. β')	20
4.2.3. Αμφισβητούμενα ζητήματα	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΡΡΟΗΣ ΑΙΤΙΩΝ	26
5.1. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με γεγονότα που εμπίπτουν στη σφαίρα του ζημιωθέντος	26
5.1.1. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με φυσικό γεγονός	26
5.1.1α. Γεγονότα ανωτέρας βίας και αποκλεισμός ευθύνης	27
5.1.1β. Συρροή πράξης δράστη με τυχαίο γεγονός	29
5.2. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με πράξη του ζημιωθέντος	30
5.2.1. Συντρέχον πταίσμα του ζημιωθέντος (ΑΚ 300)	30
5.2.2. Ζημία από περισσότερους και συντρέχον πταίσμα του ζημιωθέντος (ΑΚ 300)	33
5.3. Συρροή πράξης πιθανού ζημιώσαντος με άλλες πιθανές αιτίες που εμπίπτουν στη σφαίρα του ζημιωθέντος	34
5.4. Συρροή πραγματικής και πιθανής αιτίας	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: ΕΝΝΟΜΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	37
6.1. Έννομες συνέπειες της 926 ΑΚ	37
6.2. Η εσωτερική σχέση μεταξύ των συνοφειλετών και το δικαίωμα αναγωγής	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	42
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	44
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	46

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
Σελ.	Σελίδα
αρ.	άρθρο
γαλλΑΚ	γαλλικός Αστικός Κώδικας
ελβΚΕν	Ελβετικός Κώδικας Ενοχών
π.χ.	παραδείγματος χάριν
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
c.s.q.n.	conditio sine qua non
ΑΠ	Άρειος Πάγος
εδ.	εδάφιο
παρ.	παράγραφος
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΤΝΠ	Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
ΣΕΑΚ	Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα
Αρμ	Αρμενόπουλος (νομικό περιοδικό)
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (νομικό περιοδικό)
λ.χ.	λόγου χάριν
Ν.	Νόμος
περ.	περίπτωση
ΕφΑθ	Εφετείο Αθηνών
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
επ.	επόμενα
Βλ.	Βλέπε
γερμΑΚ	γερμανικός Αστικός Κώδικας
ΕΠολΔ	Επιθεώρηση Πολιτικής Δικονομίας (νομικό περιοδικό)
κλπ.	και λοιπά
ό.π.	όπως παραπάνω

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως «αστική ευθύνη» ορίζεται το σύστημα των κανόνων δικαίου που προσδιορίζει τους γενεσιουργούς λόγους, τη φύση, την έκταση και το περιεχόμενο της υποχρέωσης προς αποζημίωση. Στο ευρύτερο πλαίσιο της αστικής ευθύνης ανήκουν αφενός η δικαιοπρακτική ευθύνη και αφετέρου η εξωδικαιοπρακτική ευθύνη. Η ουσιώδης διαφορά τους είναι ότι η μεν πρώτη αποτελεί δευτερογενή ευθύνη, γεννιέται δηλαδή από την αθέτηση και την ανώμαλη εξέλιξη μιας ενοχής (λ.χ. αδυναμία οφειλέτη, πλημμελής εκπλήρωση), ενώ αντιθέτως η δεύτερη συνιστά πρωτογενή ευθύνη, διότι θεμελιώνεται απευθείας εκ του νόμου. Σε αυτήν την τελευταία, λοιπόν, ανήκει και η αδικοπρακτική ευθύνη, νόμιμος λόγος της οποίας είναι κατά κανόνα η υπαίτια και παράνομη πράξη (ΑΚ 914). Ο σκοπός της ρητής θεμελίωσης της αδικοπρακτικής ευθύνης από τον έλληνα νομοθέτη στον ΑΚ είναι πρωτίστως αποκαταστατικός. Αποσκοπεί δηλαδή στην αποκατάσταση της ζημίας και στην προστασία του ζημιωθέντος και όχι στην επιβολή κυρώσεων. Γεγονός αποτελεί άλλωστε ότι στις σύγχρονες κοινωνίες βρισκόμαστε καθημερινά αντιμέτωποι με περιπτώσεις πρόκλησης ζημιών είτε σε πρόσωπα, είτε σε πράγματα είτε στην περιουσία καθαυτή, δεδομένου της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης συνύπαρξης, ωθώντας μάλιστα και τον έλληνα νομοθέτη στην προστασία αυτών των εννόμων αγαθών. Το δίκαιο των αδικοπραξιών, λοιπόν, έρχεται να ρυθμίσει όλες αυτές τις περιπτώσεις που εξαιτίας κάποιας συμπεριφοράς ή γεγονότος επέρχεται ζημία και την αποκατάστασή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΟΙ ΑΔΙΚΟΠΡΑΞΙΕΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

1.1. Η έννοια της αδικοπραξίας στο ελληνικό δίκαιο

Κρίνεται αναγκαίο – προτού εμβαθύνουμε περαιτέρω στον κύριο άξονα αυτής της διπλωματικής εργασίας – να προσδιορίσουμε την έννοια της αδικοπραξίας και τους επιμέρους όρους που την στοιχειοθετούν. Οι έννομες τάξεις έχουν υιοθετήσει δύο συστήματα – το περιπτώσιολογικό σύστημα που γίνεται βάσει ειδικών διατάξεων που προβλέπουν επιμέρους αδικήματα και εφαρμόζεται κυρίως στο αγγλοσαξονικό και γερμανικό δίκαιο και το σύστημα των γενικών ρητρών. Ο ελληνικός ΑΚ – ακολουθώντας το ελβετικό δίκαιο – θεμελίωσε την αδικοπρακτική ευθύνη θεσπίζοντας τη γενική ρήτρα της διάταξης του αρ. 914 ΑΚ¹, όπου ο νομοθέτης όρισε γενικές και ενιαίες προϋποθέσεις γέννησης της αδικοπρακτικής ευθύνης έχοντας ως γνώμονα τις αόριστες έννοιες του παρανόμου και της υπαιτιότητας, ώστε να εντάσσονται σε αυτήν όλες οι πιθανές περιπτώσεις άδικων ζημιογόνων πράξεων. Παράλληλα, με τη γενική αυτή διάταξη ο νομοθέτης θέσπισε και ειδικότερες διατάξεις προκειμένου να ρυθμιστούν ορισμένα ειδικά ζητήματα (919, 920 ΑΚ) και άλλες περιπτώσεις εξωδικοπρακτικής ευθύνης (924 παρ. 1, 925 ΑΚ).

1.2. Η γενική ρήτρα της 914 ΑΚ

Ειδικότερα, λοιπόν, στη διάταξη του 914 ΑΚ ορίζεται ότι «Όποιος ζημιώσει άλλον παράνομα και υπαίτια έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει.». Σύμφωνα, συνεπώς, με την ερμηνεία της διάταξης οι προϋποθέσεις γέννησης αδικοπρακτικής ευθύνης είναι: α) ανθρώπινη συμπεριφορά, β) παράνομη, γ) υπαίτια, δ) επέλευση ζημίας και ε) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της συμπεριφοράς του δράστη και της

¹ Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 2004, § 15 αρ. 14.

ζημίας². Με βάση τη διάταξη αυτή, λοιπόν, για τη θεμελίωση της αδικοπραξίας και την υποχρέωση του δράστη προς αποζημίωση του παθόντος, εκτός από την επέλευση της ζημίας, απαιτείται: α) η ζημία αυτή να προκλήθηκε από το δράστη παρανόμως, συγχρόνως δε και υπαιτίως, δηλαδή από δόλο ή αμέλεια (άρθρο 330 του ΑΚ)³, β) η παράνομη συμπεριφορά του υπαιτίου να πηγάζει από πράξη ή παράλειψη αυτού και γ) να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημιολογούσας πράξεως ή παράλειψης και της επελθούσας ζημίας. Βάσει των παραπάνω, επομένως, η αδικοπρακτική ευθύνη είναι υποκειμενική, αφού βασίζεται στην αρχή της υπαιτιότητας.

1.3. Η έννοια της παρανομίας

Η διάταξη της ΑΚ 914 δεν προσδιορίζει ρητά τις περιπτώσεις που μια συμπεριφορά θεωρείται παράνομη. Τουναντίον ο νομοθέτης υποδεικνύει στους επιτακτικούς ή απαγορευτικούς κανόνες δικαίου, ώστε να συμπληρωθεί αυτό το ερμηνευτικό κενό (ο λεγόμενος διαφορετικά «λευκός κανόνας»)⁴. Παράνομη, λοιπόν, ανθρώπινη συμπεριφορά, κατά την απολύτως κρατούσα αντικειμενική θεωρία⁵, μπορεί να αποτελεί κατ' αρχήν μια θετική ενέργεια, η οποία αντιβαίνει σε έναν απαγορευτικό κανόνα δικαίου, ή μια παράλειψη ορισμένης θετικής πράξης επιβεβλημένης από έναν επιτακτικό δικαιοκάνονα.

Εντούτοις, στον αντίποδα η υποκειμενική θεωρία ισχυρίζεται ότι η ΑΚ 914 συνιστά ουσιαστικό κανόνα δικαίου που απαγορεύει κάθε χωρίς δικαίωμα υπαίτια πρόκληση ζημίας⁶. Όταν δηλαδή προκαλείται πράξη που επιφέρει ζημία στο πρόσωπο ή στην περιουσία του και ο ζημιώσας δεν είναι σε θέση να επικαλεστεί δικαίωμα ή νόμιμο λόγο που τη δικαιολογεί, τότε αυτή θεωρείται παράνομη⁷. Πλέον το πεδίο της αντικειμενικής θεωρίας έχει διευρυνθεί και στην ελληνική νομολογία και

² ΑΠ 89/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 1/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 1266/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΟΛΑΠ 8/2018, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

³ ΜΕΦΘεσ 88/2022, Αρμ 2022.12.

⁴ Κορνηλάκης, Επίτομο Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, 2^η έκδοση, 2013, § 134 αρ. 1· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 28.

⁵ Γεωργιάδης, Ενοχικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, 2^η έκδοση, 2015, § 60 αρ. 10· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 134 αρ. 1· Φίλιος, Ενοχικό δίκαιο, Ειδικό μέρος, τόμ. 2, Έκδοση 5^η, 2005, σελ. 322· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 31· ΑΠ 1302/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶ Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 323· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 30· Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, β' έκδοση, 1990, σελ. 333.

⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 60 αρ. 8.

θεωρία υπερισχύει η άποψη ότι παρανομία αποτελεί και η παράβαση των γενικότερων επιταγών της έννομης τάξεως και δη η παράβαση των άγραφων κανόνων της καλής πίστης (ΑΚ 281), των χρηστών ηθών (ΑΚ 919), αλλά και η παράβαση των άγραφων κανόνων επιμέλειας, τους οποίους αν και ο νομοθέτης δεν τους θέσπισε γραπτώς, δεν παύουν να εκφράζουν το γενικότερο πνεύμα του δικαίου και τις επιταγές της έννομης τάξης⁸.

Ο παράνομος χαρακτήρας της πράξης κρίνεται κατά την κρατούσα αντικειμενική θεωρία από την ίδια την συμπεριφορά του δράστη και όχι από το αποτέλεσμα της⁹. Παρ' όλα αυτά, για να θεμελιωθεί ευθύνη για αποζημίωση λόγω αδικοπραξίας, θα πρέπει να επέλθει και ένα αποτέλεσμα από την συγκεκριμένη πράξη, αποδοκιμαζόμενο από την έννομη τάξη. Εάν δεν προκλήθηκε ζημία, η παρανομία της πράξης είναι αδιάφορη για το αστικό δίκαιο¹⁰. Η αποδοκιμασία του αποτελέσματος βρίσκεται μεν σε συνάρτηση με την αποδοκιμασία της πράξης, αλλά το «παράνομο» της πράξης δύναται να υπάρχει και μόνο του αυτοτελώς (π.χ. υπέρβαση ορίου ταχύτητας).

1.4. Η ζημία και οι διακρίσεις της

Η ζημία ως μια εκ των προϋποθέσεων της αδικοπρακτικής ευθύνης ερμηνεύεται κατά τον ίδιο τρόπο που ερμηνεύεται και η ζημία ως προϋπόθεση της υποχρέωσης για αποζημίωση γενικότερα. Ως ζημία δηλαδή νοείται κάθε μεταβολή δυσμενής στα έννομα αγαθά του ατόμου, είτε περιουσιακά είτε μη περιουσιακά, ως επίπτωση ενός γεγονότος¹¹. Εάν η ζημία προκαλείται στα περιουσιακά αγαθά ενός ατόμου ονομάζεται περιουσιακή, ενώ αν προσβάλλει την προσωπικότητα του ατόμου ονομάζεται ηθική βλάβη¹².

⁸ ΑΠ 997/2019, ΤΝΠ QUALEX· ΑΠ 1227/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ: «Για την κατάφαση της παρανομίας δεν απαιτείται παράβαση συγκεκριμένου κανόνα δικαίου, αλλά αρκεί η αντίθεση της συμπεριφοράς στο γενικότερο πνεύμα του δικαίου ή στις επιταγές της έννομης τάξης. Έτσι, παρανομία αποτελεί και η παράβαση της γενικής υποχρέωσης πρόνοιας και ασφάλειας στο πλαίσιο της συναλλακτικής και εν γένει κοινωνικής δραστηριότητας των ατόμων.»· ΑΠ 831/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΕΦΘεσ 598/2020, ΤΝΠ QUALEX.

⁹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 60 αρ. 27· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 134 αρ. 3· ΕφΑθ 22/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁰ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 60 αρ. 27.

¹¹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 5· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 355.

¹² ΑΠ 162/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 901/2004, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

Παράλληλα, ο νομοθέτης προέβλεψε τη θετική ζημία, η οποία είναι η μείωση της περιουσίας που επέρχεται είτε με την μείωση του ενεργητικού ενός προσώπου είτε με την αύξηση του παθητικού και την αποθετική ζημία ή διαφορετικά το διαφυγόν κέρδος, δηλαδή τη μη επαύξηση της περιουσίας ενός ατόμου, η οποία θα συνέβαινε πιθανόν κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων¹³. Υπάρχει ακόμη και η συγκεκριμενική ή υποκειμενική ζημία, δηλαδή η ζημία για τον υπολογισμό της οποίας προσμετρώνται και οι τυχόν ιδιαίτερες συνθήκες του ζημιωθέντος και η αφηρημένη ή αντικειμενική ζημία, η οποία υπολογίζεται μόνο με βάση την αντικειμενική αξία του αγαθού που προσβλήθηκε. Η ζημία που αποκαθίσταται βάσει των ΑΚ 914 επ. είναι η υποκειμενική.

Περαιτέρω, η ζημία διακρίνεται σε άμεση, όταν προκαλείται άμεσα από την προσβολή ενός αγαθού, χωρίς να μεσολαβεί άλλο γεγονός, και σε έμμεση, όταν από την προσβολή επέρχονται και άλλες απώτερες ζημίες¹⁴. Στην τελευταία περίπτωση εμφανίζονται αρκετά προβλήματα μεταξύ της αιτιώδους συνάφειας της πράξης προσβολής και της ζημίας και γι' αυτό προτάθηκαν διάφορες θεωρίες που θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

¹³ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 139 αρ. 3.

¹⁴ Κορνηλάκης, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, 3^η Έκδοση, 2022, § 218 αρ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ

2.1. Ο όρος της αιτιώδους συνάφειας στις αδικοπραξίες

Θεμελιώδης όρος στον οποίο πρέπει να εστιάσουμε – που αποτελεί και κεντρικό άξονα αυτής της διπλωματικής εργασίας και αντικείμενο μείζονος προβληματισμού – είναι αυτός της αιτιώδους συνάφειας (ή του αιτιώδους συνδέσμου). Για να επιδικαστεί αποζημίωση, η πράξη του δράστη πρέπει να αποτελεί και την αιτία της ζημίας¹⁵. Κατά την οικονομική επιστήμη δε, ζημιώσας είναι αυτός που θα μπορούσε με το μικρότερο κόστος να αποτρέψει τη ζημία.

Κατά την κρατούσα δε σήμερα άποψη στη θεωρία και στη νομολογία¹⁶, μεταξύ των προϋποθέσεων γένεσης ευθύνης προς αποζημίωση είναι και η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του νόμιμου λόγου ευθύνης και της ζημίας¹⁷ (ΑΚ 297, 298, 914). Παρ' όλο βέβαια που δεν αναφέρεται ρητώς στην ΑΚ 914¹⁸ ως προϋπόθεση της ευθύνης, πηγάζει ως έννοια από το ρήμα «ζημιώσει»¹⁹. Οι δυσχέρειες εντούτοις στην ακριβή ερμηνεία του όρου αυτού έχουν προκαλέσει διχογνωμίες και έχουν οδηγήσει στη δημιουργία πληθώραν θεωριών τόσο στην Ελλάδα όσο και στις υπόλοιπες χώρες. Κύριο ερώτημα που ανακύπτει είναι αν πρέπει να ερμηνευθεί ως εξωνομική έννοια με βάση τους κανόνες της κοινής λογικής ή ως νομική έννοια με γνώμονα τη νομοθετική βούληση²⁰. Αυτό προκύπτει από την ανάγκη να περιοριστεί ως ένα βαθμό η ευθύνη

¹⁵ ΑΠ 751/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ' ΑΠ 356/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁶ ΑΠ 220/2021, ανακτήθηκε από <https://www.areiospagos.gr/> · ΑΠ 459/2021, ανακτήθηκε από <https://www.areiospagos.gr/> · ΑΠ 466/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ' ΔΕΦΑΘ 299/2023, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 22 · Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 140 αρ. 1 · Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 297 αρ. 7 · Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 103.

¹⁸ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου, Αυγουστιανάκης, Δανηλάτου, Κώνστα, Κώστα, Μήτρου, Μπαρμπαρέσου, Σκόντζος, Τζιώτης, Τριανταφύλλου, Χριστοδούλου, Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, 2021, § Εισαγωγή αρ. 54 · ΑΠ 1284/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, 2022, § 1 αρ. 17.

²⁰ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 105.

του υποκειμένου στις απομακρυσμένες συνέπειες, «στις επιζήμιες δηλαδή συνέπειες που προκαλούνται από μια πράξη μετά το άμεσο αποτέλεσμά της (έμμεσες ζημιές)»²¹.

Δεδομένου αυτού του προβληματισμού οι ξένοι νομοθέτες προέβλεψαν ορισμένα κριτήρια ώστε να περιορίσουν κατά το μέγιστον τις ζημιές που πρέπει να αποκατασταθούν. Για παράδειγμα, ο Γάλλος νομοθέτης ενέταξε στις ζημιές που αποκαθίστανται μόνο αυτές που προέβλεψε το υποκείμενο ή που θα μπορούσε να είχε προβλέψει, εφόσον ο οφειλέτης κατά την εκπλήρωση της ενοχικής υποχρέωσης δεν είχε δόλο (αρ. 1150 γαλλΑΚ), ενώ στο αρ. 1151 γαλλΑΚ προβλέπει την αποκατάσταση μόνο των άμεσων συνεπειών σε περίπτωση αθέτησης σύμβασης από πρόθεση του οφειλέτη²². Αντίστοιχα, ο ελβΚΕν δίνει την ευχέρεια στον δικαστή να προσδιορίσει το είδος και την έκταση της αποζημίωσης, λαμβάνοντας υπόψιν τις *in concreto* περιστάσεις, το βαθμό πταίσματος κλπ (αρ. 43, 44 και 99 ελβΚΕν).

2.2. Οι θεωρίες της αιτιώδους συνάφειας στην Ελλάδα

Ο Έλληνας νομοθέτης δεν προσδιόρισε λοιπόν ρητά την έννοια της αιτιώδους συνάφειας με αποτέλεσμα οι διαστάσεις απόψεων να προκαλέσουν τη δημιουργία τριών θεωριών – της θεωρίας του ισοδύναμου των όρων, της θεωρίας της πρόσφορης αιτιότητας και της θεωρίας του σκοπού του κανόνα δικαίου – οι οποίες προσιδιάζουν αρκετά με τις θεωρίες αιτιώδους συνάφειας που επικράτησαν στο Γερμανικό Δίκαιο. Βασική έννοια όλων αυτών των προσεγγίσεων είναι αυτή της αιτιότητας, όπως έχει αποτυπωθεί στις κλασικές θετικές επιστήμες, δηλαδή ως τέτοιος σύνδεσμος μεταξύ δύο γεγονότων, ώστε αν έλειπε το πρώτο, δεν θα είχε συμβεί το δεύτερο²³. Αυτή είναι η λεγόμενη «φυσική αιτιότητα», η οποία, όμως, σε αρκετές περιπτώσεις έχει κριθεί ανεπαρκής οδηγώντας σε εσφαλμένα αποτελέσματα και γι' αυτό μετέπειτα σε επόμενο στάδιο γίνεται προσπάθεια περιορισμού της ευθύνης σε ανεκτά όρια με αξιολογικά κριτήρια και τότε μιλάμε για «νομική αιτιότητα».

2.2.1. Η θεωρία του ισοδύναμου των όρων (*conditio sine qua non*)

²¹ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 105.

²² Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 106.

²³ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 45.

Αφετηρία για την προσέγγιση της «φυσικής αιτιότητας» είναι η θεωρία της «*conditio sine qua non*» ή αλλιώς η «θεωρία του ισοδύναμου των όρων» (ή θεωρία του αναγκαίου όρου), η οποία βρίσκει τα θεμέλιά της στο γερμανικό δίκαιο με κύριους υποστηρικτές τους νομικούς J. Glaser και Maximilian v. Buri²⁴. Σύμφωνα με την ανωτέρω θεωρία, σχέση αιτίας – αιτιατού ανάμεσα σε δύο συμβάντα υπάρχει όταν το ένα δεν θα είχε συμβεί, εάν δεν είχε γίνει και το δεύτερο²⁵. Με αυτόν τον τρόπο κάθε γεγονός που αν δεν είχε γίνει, δεν θα είχε επέλθει και η αντίστοιχη ζημία, θεωρείται ότι συνδέεται αιτιωδώς με το τελευταίο και αποτελεί αναγκαίο όρο του, ανεξάρτητα από οποιονδήποτε άλλο παράγοντα²⁶. Όλοι οι όροι δε – που αποτελούν αντίστοιχα και αίτια του επελθόντος ζημιογόνου αποτελέσματος – είναι ισοδύναμοι και επομένως το υποκείμενο που προκαλεί τον κάθε τέτοιο όρο φέρει εξίσου ευθύνη για το ζημιογόνο αποτέλεσμα²⁷, ανεξαρτήτως από το εάν κάποιος όρος ήταν περισσότερο αποτελεσματικός και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο να επέλθει το αποτέλεσμα. Το μειονέκτημα της θεωρίας αυτής είναι ότι ενώ εισάγει ένα ικανοποιητικό κριτήριο περιορισμού της ευθύνης, αυτό του αναγκαίου όρου, δεν μπορεί παρ' όλα αυτά να προσδιορίσει θετικά ποιες ζημιές καλύπτονται από αυτήν, διευρύνοντας κατά αυτόν τον τρόπο υπερβολικά την ευθύνη του ζημιώσαντος²⁸.

Τη θεωρία αυτή τη συναντάμε και στο χώρο του ποινικού δικαίου – ειδικότερα στα εγκλήματα αποτελέσματος – όπου πλέον είναι και η κρατούσα στη νομολογία²⁹. Με την ίδια λογική «*όλοι οι όροι που συνδέονται με ορισμένο αποτέλεσμα, είναι ισοδύναμοι μεταξύ τους, διότι αν έλειπε κάποιος από αυτούς δεν θα επήρχετο το αποτέλεσμα*»³⁰. Εξίσου και εδώ κατακρίθηκε με τον ισχυρισμό ότι επιφέρει μια χαώδη κατάσταση στο Ποινικό Δίκαιο, καθώς προκειμένου να κριθεί ένα

²⁴ Χαραλαμπάκης, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος Τόμος 1, 2021, σελ. 278.

²⁵ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 55· Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 297 αρ. 8· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 117· ΑΠ 322/2020, ΤΝΠ QUALEX.

²⁶ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 48.

²⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 27.

²⁸ Παπαδημητρόπουλος, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση: θεμελίωση και έκταση της ευθύνης, ΕφΑΔΠολΔ 2011. 127.

²⁹ Μανωλεδάκης, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους Άρθρα 1 – 49 ΠΚ, ζ' έκδοση, 2005, §2 αρ. 300· ΑΠ (Ποιν) 50/2013, ΤΝΠ QUALEX· ΑΠ (Ποιν) 434/2011, ΠοινΔικ 2011.1260· ΑΠ 1313/2006, ΠοινΔικ 2007.675.

³⁰ Κωστάρας, Ποινικό Δίκαιο, Έννοιες & Θεσμοί του Γενικού Μέρους, 3^η έκδοση, 2019, σελ. 294.

αντικειμενικό γεγονός – αυτό της ύπαρξης ή μη αιτιώδους συνάφειας – στηρίζεται σε υποκειμενικά στοιχεία (π.χ. την υπαιτιότητα του δράστη)³¹.

Εκτός των ανωτέρω, αναπτύχθηκαν και άλλες θεωρίες, οι οποίες στηρίχθηκαν στη «νομική αιτιότητα». Αυτές έρχονται πλέον να εξετάσουν την αιτιότητα όχι στηριζόμενες στη λογική, αλλά εισάγοντας αξιολογικά κριτήρια, ώστε να μην διευρύνεται υπερβολικά η ευθύνη και να βρίσκει νομικό έρεισμα η γέννηση ευθύνης προς αποζημίωση. Οι όροι αξιολογούνται κάθε φορά βάσει των κριτηρίων που προτάσσει η κάθε θεωρία, προκειμένου να κριθεί αν ήταν αίτια του συγκεκριμένου αποτελέσματος. Ειδικότερα, λαμβάνονται υπόψη οι ειδικότερες συνθήκες *in concreto* υπό τις οποίες προκλήθηκε το αποτέλεσμα³². Κοινό στοιχείο αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι λόγω του αξιολογικού – υποκειμενικού τους χαρακτήρα, επαφίεται στην κρίση του δικαστή αρκετές φορές να αποφανθεί σχετικά με την ύπαρξη ή όχι αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του όρου και του αποτελέσματος.

2.2.2. Η θεωρία της πρόσφορης αιτίας (causa adaequata)

Η προσέγγιση αυτή υποστηρίχθηκε για πρώτη φορά από τον Γερμανό φυσιολόγο J. v. Kries και είναι η επικρατούσα σήμερα όσον αφορά την αστική ευθύνη³³. Διακρίνει ανάμεσα σε όρους που είναι πρόσφοροι να επιφέρουν το συγκεκριμένο αποτέλεσμα και σε αυτούς που είναι απρόσφοροι, οι οποίοι είναι και νομικά αδιάφοροι. Εν προκειμένω, δηλαδή, μια συμπεριφορά είναι αιτία του αποτελέσματος όταν έχει γενικά την τάση κατά τη συνήθη και κοινή πορεία των πραγμάτων να επιφέρει το συγκεκριμένο αποτέλεσμα³⁴. Ρητά δε κατά τη νομολογία του ΑΠ, *«Αιτιώδης σύνδεσμος, κατά την κρατούσα θεωρία της πρόσφορης αιτιότητας, υπάρχει, όταν το επιζήμιο γεγονός, κατά το χρόνο και με τους όρους που έλαβε χώρα, ήταν ικανό κατά τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων και χωρίς την μεσολάβηση*

³¹ Κωστάρας, Ποινικό Δίκαιο, Έννοιες & Θεσμοί του Γενικού Μέρους, σελ. 295.

³² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 63· ΑΠ 1303/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1564/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1598/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1680/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

³³ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 30· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 140 αρ. 2· Μανωλεδάκης, Ποινικό Δίκαιο, ΕπΓενΜερ., § 2 αρ. 310· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 356· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 125· ΑΠ 329/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1216/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 212/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 864/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

³⁴ Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 297 αρ. 10· ΑΠ 609/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 397/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 719/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 132/2010 ΕφΑΔ 2010.560· ΑΠ 1976/2009 ΔΕΕ 2010.712· ΑΠ 1900/2008 ΕλλΔνη 2010.682.

άλλου περιστατικού, να επιφέρει τη ζημία.»³⁵. Νομικό έρεισμα της εν λόγω θεωρίας είναι το εδ. β' της ΑΚ 298³⁶ για το διαφυγόν κέρδος, το οποίο ορίζεται ως «*εκείνο που προσδοκά κανείς με πιθανότητα σύμφωνα με τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ή τις ειδικές περιστάσεις και ιδίως τα προπαρασκευαστικά μέτρα που έχουν ληφθεί*».

Στηρίζεται, συνεπώς, στο κριτήριο της καταλληλότητας ή διαφορετικά της προσφορότητας για να αξιολογήσει κατά πόσο ένας όρος συνδέεται και αιτιωδώς με το αποτέλεσμα³⁷. Υπολογίζονται δε ως αίτια εκείνες οι συμπεριφορές που κατά την κρίση ενός αντικειμενικού παρατηρητή που βρισκόταν στη θέση του δράστη πριν την τέλεση της πράξης και ήταν εφοδιασμένος με τις αναγκαίες γνώσεις θα τις έκρινε πρόσφορες για να οδηγήσουν σε αυτό το αποτέλεσμα. Επικρατεί εντούτοις μια σύγκυση ως προς τα κριτήρια της προσφορότητας και δη ως προς το πρόσωπο από το οποίο θα κριθεί και ως προς τον χρόνο κατά τον οποίο θα κριθεί η προσφορότητα – κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης ή εκ των υστέρων³⁸. Στον ελληνικό χώρο υπερίσχυσε η γνώμη που δέχεται εκ των προτέρων αντικειμενική πρόγνωση του μέσου συνετού ανθρώπου³⁹. Παρ' όλα αυτά στις περιπτώσεις που προκαλείται ζημία από αμέλεια ο μέσος συνετός παρατηρητής ενδέχεται να μη διαθέτει πάντα τις εξειδικευμένες γνώσεις που είναι αναγκαίες, οπότε τότε η προβλεψιμότητα κρίνεται με βάση τον τυπικό εκπρόσωπο του κύκλου δραστηριότητας στον οποίο εμπίπτει ο ζημιώσας⁴⁰. Θεμελιώδες στοιχείο, λοιπόν, της πρόσφορης αιτίας είναι το κριτήριο της προβλεψιμότητας, η οποία δεν είναι ανάγκη να περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επήλθε το ζημιογόνο αποτέλεσμα⁴¹. Ο έλεγχος δε της προβλεψιμότητας θεμελιώνει ένα ενιαίο κριτήριο για τον περιορισμό της ευθύνης.

³⁵ ΑΠ 367/2020, ΤΝΠ QUALEX' ΑΠ 394/2020, ΤΝΠ QUALEX' ΑΠ 1218/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

³⁶ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 56' Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 30' Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.950.

³⁷ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, 2^η Έκδοση, 2020, σελ. 215.

³⁸ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 76.

³⁹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 30' ΑΠ 179/2012, ΧρΙΔ 123.23.

⁴⁰ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 77.

⁴¹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 32' Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 128.

2.2.3. Η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου

Νεότερη άποψη έρχεται να περιορίσει την ευθύνη σε αποζημίωση με ασφαλέστερο κριτήριο και αυτή είναι η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου (Normzwecklehre), η οποία υποστηρίχθηκε από αρκετούς Γερμανούς θεωρητικούς, όπως τον Rabel και von Caemmerer. Κατά τη θεωρία αυτή, κριτήριο για να αποφανθεί αν μια ζημία είναι αποκαταστατέα ή όχι και σε ποια έκταση είναι ο σκοπός του ιδρυτικού της ευθύνης κανόνα δικαίου⁴². Με άλλα λόγια, καλύπτεται η ζημία που προκύπτει από την προσβολή εννόμων αγαθών που προστατεύονται από το ρυθμιστικό πεδίο του κανόνα δικαίου που παραβιάστηκε, εφόσον βέβαια η παραβίαση αυτή δημιουργεί ευθύνη προς αποζημίωση⁴³. Γεννάται βέβαια το ερώτημα πώς θα διαπιστώνεται κάθε φορά έως ποιο σημείο φθάνει το βεληνεκές του κανόνα δικαίου που παραβιάστηκε⁴⁴. Στην Ελλάδα αν και έχει επικρατήσει στη θεωρία, δεν υιοθετείται ιδιαίτερα από τη νομολογία, με εξαίρεση τις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης. Εκεί θεωρείται ότι η έκταση της ζημίας που πρέπει να αποκατασταθεί από τον ζημιώσα μπορεί να προσδιοριστεί μόνο από το σκοπό της διάταξης που θεμελιώνει και την εν λόγω ευθύνη⁴⁵.

⁴² Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 33· Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 297 αρ. 12· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 132.

⁴³ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 108· Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 57.

⁴⁴ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 140 αρ. 6.

⁴⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 2 αρ. 116.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΙΤΙΩΔΟΥΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑΣ

3.1. Η «υπερκέραση» της αιτιότητας

Γίνεται λόγος για υπερκερασμένη αιτιότητα ή άλλως πολλαπλή αιτιότητα όταν μετά την εκκίνηση μιας αιτιώδους διαδρομής από την πράξη ενός προσώπου, παρουσιάζεται μια νέα αυτοτελής μεταγενέστερη πράξη άλλου, η οποία δημιουργεί από την πλευρά της μια νέα αιτιώδη διαδρομή που επιφέρει το αποτέλεσμα ανεξαρτήτως από την προηγούμενη πράξη και χωρίς να έχει προλάβει αυτή να αναπαράγει τα αποτελέσματά της⁴⁶. Η ανακολουθία που υπάρχει σε αυτήν την περίπτωση γεννάει τον προβληματισμό σχετικά με το αν η μεταγενέστερη αυτή πράξη διακόπτει ή όχι τον αιτιώδη σύνδεσμο που δημιούργησε η πρώτη⁴⁷. Αρκεί εδώ να αναλογιστεί κανείς αν ο μεταγενέστερος όρος επεμβαίνει απαλείφοντας τον πρώτο και δημιουργεί δική του αιτιώδη διαδρομή προς το αποτέλεσμα. Τότε προφανώς διακόπτεται η αιτιώδη συνάφεια. Αν, ωστόσο, η μεταγενέστερη πράξη συντελεί απλώς στη «ροή» των γεγονότων που προκάλεσε ο αρχικός όρος χωρίς να τον καταστρέφει, εν προκειμένω δεν διακόπτει την αιτιώδη συνάφεια ανάμεσα στον πρώτο όρο και το επελθόν αποτέλεσμα.

3.2. Σωρευτική αιτιότητα

Εδώ το αποτέλεσμα είναι απόρροια πλειόνων συμπεριφορών, για την επέλευση, όμως, του οποίου αρκούσε και μόνο η συμπεριφορά του ενός⁴⁸. Σε αυτήν την περίπτωση εντάσσεται και η δράση συλλογικών οργάνων, όταν για την επέλευση ενός εγκληματικού αποτελέσματος κρίνεται απαραίτητη η από κοινού δράση περισσότερων ατόμων, οι οποίοι ωστόσο συμπεριφέρονται ανεξάρτητα ο ένας από

⁴⁶ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, σελ. 210.

⁴⁷ Κωστάρας, Ποινικό Δίκαιο, Έννοιες & Θεσμοί του Γενικού Μέρους, σελ. 300.

⁴⁸ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 62· Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 8· Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 296 επ.· ΤρΕφΘες 1644/2018, ΤΝΠ QUALEX.

τον άλλον, διότι αν υπάρχει κοινός δόλος και έχει προηγηθεί συναπόφαση θα κριθούν με βάση τις διατάξεις της συμμετοχής του ΠΚ.

3.3. Υποθετική αιτιότητα

Εν αντιθέσει με τη σωρευτική αιτιότητα, ζητήματα ανακύπτουν στις περιπτώσεις όπου η ζημία θα είχε επέλθει από κάποια άλλη μεταγενέστερη αιτία, ακόμη και αν δεν είχε συμβεί το ζημιογόνο γεγονός⁴⁹. Πρόκειται εν ολίγοις για συρροή πραγματικού και υποθετικού αιτιώδους συνδέσμου. Στις περιπτώσεις αυτές το ζημιογόνο γεγονός που προκάλεσε πράγματι τη ζημία λέγεται πραγματική αιτία, το μεταγενέστερο γεγονός που με βεβαιότητα θα προκαλούσε την ίδια ζημία, υποθετική αιτία και το φαινόμενο συνολικά υποθετική αιτιότητα⁵⁰. Ο ζημιωθείς μπορεί να αξιώσει αποζημίωση έναντι του ζημιώσαντος από τη στιγμή που θα επέλθει η ζημία. Η υποθετική μεταγενέστερη αιτία της ζημίας δεν αναιρεί την ύπαρξη της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της ζημιογόνου πράξης και του αποτελέσματος ούτε αίρει την ευθύνη του ζημιώσαντος.

Στην πράξη η θεωρία του ισοδύναμου των όρων βρίσκει δυσκολίες και δεν συμβάλλει στο να βρεθεί ο πραγματικός όρος που συνδέεται αιτιωδώς με το αποτέλεσμα, ώστε όλοι οι όροι να θεωρούνται και αιτίες του αποτελέσματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται αναλογική εφαρμογή του αρ. 926 ΑΚ, το οποίο καθιέρωσε εις ολόκληρον ευθύνη περισσότερων ατόμων⁵¹. Εάν το θύμα στραφεί μόνο κατά του ενός δράστη για την αποκατάσταση της ζημίας, ο τελευταίος έχει εκ του νόμου δικαίωμα αναγωγής κατά του άλλου δράστη (αρ. 927 ΑΚ) και τότε το δικαστήριο προκειμένου να προσδιορίσει την ευθύνη του κάθε προσώπου λαμβάνει υπόψην όχι μόνο το βαθμό της ευθύνης, αλλά και το πόσο συνέβαλε έκαστος στην έκταση της ζημίας.

⁴⁹ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 59· Κωστάρας, Ποινικό Δίκαιο, Έννοιες & Θεσμοί του Γενικού Μέρους, 3^η έκδοση, 2019, § 3 αρ. 545· Βλ. Χελιδόνη, Περί υποθετικής αιτιότητας, ΕφΑΔΠολΔ 2021. 817· ΜΕφΘεσ 897/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΕφΛαρ 81/2016, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁵⁰ ΤρΕφΘεσ 1954/2017, ΤΝΠ QUALEX.

⁵¹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 10 αρ. 43.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΖΗΜΙΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ

4.1. Προβλήματα που γεννώνται ως προς την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας

Προκειμένου να αποδειχθεί αν όντως τελέστηκε μια άδικη πράξη, είναι αναγκαίο να αρθούν οι αμφισβητήσεις που συχνά δημιουργούν ορισμένα πραγματικά περιστατικά⁵². Ειδικότερα, ο ΚΠολΔ ορίζει στο αρ. 338 ότι κάθε διάδικος οφείλει να επικαλεστεί και να αποδείξει τα πραγματικά γεγονότα που είναι αναγκαία για να στηρίξει την αίτησή του, ενώ επαφίεται στην ευχέρεια του δικαστή να εκτιμήσει ελεύθερα τα αποδεικτικά στοιχεία και να κρίνει κατά τη συνείδησή του αν οι ισχυρισμοί είναι αληθινοί (αρ. 340 ΚΠολΔ). Στο ελληνικό δίκαιο δε δεν αρκεί μειωμένο μέτρο απόδειξης, αλλά για να θεωρηθεί ένα γεγονός αποδεδειγμένο πρέπει ο δικαστής να σχηματίσει πλήρη δικανική πεποίθηση.

Αρκεί δηλαδή να σχηματισθεί ένας τόσο υψηλός βαθμός πιθανότητας, ώστε κανένας λογικός και πεπειραμένος άνθρωπος να μη μπορεί να αμφισβητήσει σοβαρά την αλήθεια του αποδεικτέου θέματος⁵³. Στηρίζεται επομένως το μέτρο αποδείξεως σε υποκειμενικά κριτήρια, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι ο δικαστής μπορεί να αυθαιρετεί. Αναίρετικά μπορεί να ελεγχθεί μόνο η κρίση για το αν τα πραγματικά γεγονότα μπορούσαν βάσει αντικειμενικών κριτηρίων να θεωρηθούν πρόσφορα αίτια του επιζήμιου αποτελέσματος⁵⁴, αν βρίσκονταν δηλαδή σε πρόσφορη αιτιώδη συνάφεια με το αποτέλεσμα. Αν ο διάδικος που φέρει το βάρος απόδειξης δεν κατορθώσει να οδηγήσει το δικαστή να σχηματίσει πλήρη δικανική πεποίθηση για ένα ορισμένο πραγματικό περιστατικό, τότε εκείνο κρίνεται αναπόδεικτο και ο ισχυρισμός απορρίπτεται. Παρέκκλιση από τον ανωτέρω κανόνα επιτρέπεται κατά το

⁵² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 161.

⁵³ Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, Β' έκδοση, 2016, § 74 αρ. 7.

⁵⁴ ΑΠ 220/2021 (Β2, Πολιτικές), ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

αρ. 347 ΚΠολΔ στις περιπτώσεις που το δικαστήριο θεωρεί επαρκή την πιθανολόγηση, οπότε λαμβάνει υπόψιν όποια αποδεικτικά μέσα θεωρεί κατάλληλα.

Όσον αφορά την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας, ο ζημιωθείς – ενάγων που θα αξιώσει και αποζημίωση, θα πρέπει να είναι σε θέση να αποδείξει στο δικαστήριο την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην πράξη του ζημιώσαντος – εναγομένου και την ζημία που υπέστη λόγω της παράνομης πράξης⁵⁵, καθώς και την υπαιτιότητα του τελευταίου. Απαραίτητο εντούτοις είναι να αποδειχθεί τόσο η αναγκαιότητα της συμπεριφοράς του δράστη για να επέλθει το ζημιογόνο αποτέλεσμα⁵⁶ όσο και η προσφορότητά της στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Καταρχήν, το ζήτημα απόδειξης της αιτιώδους συνάφειας εντάσσεται στα πραγματικά περιστατικά⁵⁷. Εντούτοις, υπάρχουν περιθώρια αναιρετικού ελέγχου των αποφάσεων των δικαστηρίων ουσίας, διότι κατά τη πάγια νομολογία⁵⁸ η «πρόσφορη» αιτία αποτελεί αόριστη νομική έννοια, αναγόμενη στην ορθή ή μη υπαγωγή από το δικαστήριο της ουσίας των διδαγμάτων της κοινής πείρας στην αόριστη νομική έννοια της αιτιώδους συνάφειας.

4.2. Ευθύνη περισσότερων προσώπων

Ιδιάζουσες περιπτώσεις, όπου εμφανίζονται και τα περισσότερα προβλήματα, είναι αυτές στις οποίες προκύπτει ευθύνη περισσότερων προσώπων, τις οποίες έρχονται να ρυθμίσουν οι διατάξεις ΑΚ 926 και 927. Αυτές ρυθμίζουν τόσο τη σχέση των περισσότερων συνοφειλετών με τον ζημιωθέντα (εξωτερική σχέση) όσο και τη σχέση μεταξύ τους (εσωτερική σχέση)⁵⁹. Γίνεται δεκτό στην πράξη ότι οι δύο διατάξεις βρίσκουν εφαρμογή όχι μόνο όταν έχουμε ευθύνη λόγω αδικοπραξίας (ΑΚ 914), αλλά και σε περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης περισσότερων ατόμων⁶⁰, ανεξάρτητα από το αν αυτή ρυθμίζεται στον ΑΚ ή σε ειδικότερους νόμους (λ.χ. Ν. ΓπΝ'/1911 για τις ζημίες από αυτοκίνητα).

⁵⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 162.

⁵⁶ Κρητικός, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, 2008, § 14 αρ. 38.

⁵⁷ Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.955.

⁵⁸ ΑΠ 1673/2022, ΤΝΠ QUALEX· ΑΠ 797/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΑΠ 860/2013, ΤΝΠ QUALEX.

⁵⁹ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 146 αρ. 1.

⁶⁰ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 1.

Δυσχέρειες ανακύπτουν δεόντως στις περιπτώσεις που δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί τίνος η συμπεριφορά επέφερε το αποτέλεσμα, με αποτέλεσμα καθένας από τους ζημιώσαντες να ευθύνεται για το ποσοστό της συμμετοχής του στη ζημία. Ο προβληματισμός που γεννάται αφορά το ζήτημα της μερικής αιτιότητας και κατά πόσο αφού η πράξη του καθενός από τους συνοφειλέτες – όπως θα δούμε και αναλυτικά παρακάτω – αποτελεί αναγκαίο όρο για να επέλθει η ζημία, μπορεί και η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ κάθε αυτοτελής πράξης και της ζημίας να είναι μερική⁶¹. Η θεωρία αυτή ακολουθείται πρωτίστως από τα γερμανικά δικαστήρια, ενώ ο έλληνας νομοθέτης βέβαια κατέφυγε στην επιλογή της ευθύνης εις ολόκληρον⁶². Καίριο επιχείρημα που επιλέχθηκε η ενοχή εις ολόκληρον είναι να αποτραπεί το θύμα που ζημιώθηκε από περισσότερους να βρεθεί σε δυσμενέστερη θέση απ' ότι θα ήταν αν είχε ζημιωθεί από έναν μόνο δράστη, ενώ παράλληλα παρέχει και το εχέγγυο στο ζημιωθέντα να λάβει ευκολότερα και ασφαλέστερα πλήρη αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη, αφού αρκεί να στραφεί και μόνο κατά του ενός από τους ζημιώσαντες, χωρίς να απαιτείται να στραφεί κατά κάθε δράστη χωριστά.

4.2.1. Η διάταξη της ΑΚ 926

Σύμφωνα με τη διάταξη του αρ. 926 ΑΚ, «*Αν από κοινή πράξη περισσότερων προήλθε ζημία ή αν για την ίδια ζημία ευθύνονται παράλληλα περισσότεροι, ενέχονται εις ολόκληρον. Το ίδιο ισχύει και αν έχουν ενεργήσει περισσότεροι συγχρόνως ή διαδοχικά και δεν μπορεί να εξακριβωθεί τίνος η πράξη προκάλεσε τη ζημία.*».

Η ανωτέρω διάταξη, λοιπόν, διακρίνει την ευθύνη εις ολόκληρον σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες⁶³: α) όταν η ζημία προκλήθηκε από *κοινή πράξη* περισσότερων ατόμων (εδ. α' περ. α'), β) όταν για την ίδια ζημία ευθύνονται *παράλληλα* περισσότερα πρόσωπα (εδ. α' περ. β') και γ) όταν έχουν ενεργήσει περισσότεροι *συγχρόνως ή διαδοχικά* και δεν μπορεί να εξακριβωθεί τίνος η πράξη προκάλεσε τη ζημία⁶⁴. Έντονη αμφισβήτηση επικρατεί στη θεωρία ως προς το ποιες

⁶¹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 206.

⁶² Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, Η έννοια, 1990, σελ. 290.

⁶³ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 225 αρ. 2.

⁶⁴ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 146 αρ. 2. Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 2. ΑΠ 921/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ. ΑΠ 367/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

ακριβώς περιπτώσεις και με βάση ποια κριτήρια υπάγονται σε καθεμία από αυτές τις κατηγορίες⁶⁵. Η διάταξη αυτή είναι από τις σημαντικότερες που ρυθμίζει την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας, αφού βασική προϋπόθεσή της είναι η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου ανάμεσα στην υπαίτια και παράνομη συμπεριφορά του δράστη και στην πρόκληση της ζημίας.

Αξιοσημείωτο είναι δε το εδ. β' της 926 ΑΚ, το οποίο θεμελιώνει την παθητική ενοχή εις ολόκληρον⁶⁶, όταν η ζημία ήταν απόρροια αυτοτελών ενεργειών περισσότερων ατόμων και όλες συνιστούν δυνατούς αιτιώδεις όρους, χωρίς όμως να μπορεί να αποδειχθεί ποια η ενέργεια επέφερε πράγματι το συγκεκριμένο αποτέλεσμα⁶⁷. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλει στη διευκόλυνση της αποδεικτικής διαδικασίας για τον ζημιωθέντα, δεδομένου ότι απαλλάσσεται από το δικονομικό βάρος να αποδείξει το ποσοστό της αιτιώδους συμβολής καθενός από τους συμμετέχοντες στην πρόκληση της ζημίας και επωφελείται από την ευθύνη εις ολόκληρον⁶⁸. Η ratio της διάταξης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι δεν θα ήταν δίκαιο ο δράστης, του οποίου η συμπεριφορά ήταν αυθύπαρκτη και ικανή από μόνη της να προκαλέσει τη ζημία, να απαλλάσσεται από την ευθύνη λόγω του τυχαίου γεγονότος ότι η πράξη του συνέβη παράλληλα με τη πράξη άλλου προσώπου, η οποία ήταν εξίσου ικανή να επιφέρει τη συγκεκριμένη ζημία, ώστε να μην μπορεί να αποδειχθεί η ακριβής αιτία της⁶⁹.

4.2.2. Περιπτώσεις ευθύνης εις ολόκληρον

4.2.2α. «Κοινή πράξη» (εδ' α περ. α'):

Γίνεται λόγος για «κοινή πράξη» όταν η ζημία ήταν απόρροια της κοινής πράξης περισσότερων ατόμων⁷⁰. Η έννοια της, κατά μια άποψη, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν υπό ένα ευρύ φάσμα, προκειμένου να μπορούν να ενταχθούν σε

⁶⁵ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 2.

⁶⁶ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 16' Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 66.

⁶⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 13.

⁶⁸ Φουντεδάκη, Η έννοια της «κοινής πράξης» περισσότερων στο αρ. 926 ΑΚ, ΕφΑΔΠολΔ 2018.483.

⁶⁹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 184.

⁷⁰ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 4' Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 401' Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 108' ΑΠ 462/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ' ΑΠ 1229/2013 ΧρΙΔ 2014.198.

αυτήν όλες οι μορφές αιτιώδους σύμπραξης ή συμμετοχής στην τέλεση της πράξης και στην επαγωγή της ζημίας, ασχέτως με το εάν οι πράξεις αυτές των περισσότερων προσώπων τελέστηκαν ταυτόχρονα, παράλληλα ή διαδοχικά⁷¹. Πέραν, όμως, του αντικειμενικού στοιχείου της συμμετοχής περισσότερων ατόμων στην τέλεση της πράξης και στην επέλευση της ζημίας⁷², πρέπει να υπάρχει και το υποκειμενικό στοιχείο, το οποίο πληροίται όταν τα μέρη είχαν κοινή ή έστω συνειδητή βούληση για τη μεταξύ τους σύμπραξη. Ειδικότερα εδώ εντάσσονται μεταξύ άλλων:

- i. **Η Συναυτουργία:** Όταν δηλαδή έχουμε συναπόφαση και συνεκτέλεση μεταξύ των περισσότερων δραστών⁷³. Εν αντιθέσει με τον ΠΚ, όπου η έννοια της συμμετοχής λαμβάνεται υπόψιν με την τεχνική της έννοια, για να υφίσταται δηλαδή συναυτουργία, θα πρέπει οι συναυτουργοί να πραγματώνουν μαζί παράλληλα όλα τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης ή να πραγματώνει ο ένας το ένα και ο άλλος το άλλο στοιχείο και σωρευτικά να έχουν κοινό δόλο για την κοινή πραγμάτωση της αντικειμενικής υπόστασης⁷⁴ (αρ. 45 ΠΚ), για τη γένεση αστικής ευθύνης η συναυτουργία είναι νοητή σε κάθε μορφή υπαιτιότητας, ακόμη δηλαδή και στην κοινή αμελή συναυτουργία⁷⁵ ή στο δόλο του ενός και στην αμέλεια του άλλου συναυτουργού, σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα άποψη.
- ii. **Οι υπόλοιπες μορφές συμμετοχής** στην πράξη, όπως η ηθική αυτουργία, η άμεση και έμμεση συνεργεία και η απλή συνέργεια.
- iii. **Η Παραυτουργία:** Όταν δηλαδή δύο ή περισσότερα άτομα ενεργούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο και αυτοτελώς, χωρίς να υπάρχει κάποια συνεννόηση μεταξύ τους, αλλά πραγματώνουν με την συμπεριφορά τους κάποια

⁷¹ Παντελίδου, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 2019, § 18 αρ. 129· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 1· Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 334.

⁷² Φουντεδάκη, Παραδόσεις Αστικής Ιατρικής Ευθύνης, 2018, §5 σελ. 133.

⁷³ Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 253.

⁷⁴ Μανωλεδάκης, Ποινικό Δίκαιο, ΕπΓενΜερ., § 3 αρ. 841.

⁷⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 341· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 2.

αδικοπραξία⁷⁶. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη εντούτοις η ΑΚ 926 εδ. α' περ. α' δεν καταλαμβάνει στο πεδίο εφαρμογής της τις περιπτώσεις παραουτοργίας⁷⁷.

Έντονη διχογνωμία έχει επικρατήσει ως προς το αν η παραουτοργία πρέπει να ενταχθεί στην πρώτη περίπτωση – αυτή της «κοινής πράξης» – ή στην δεύτερη – αυτή της «παράλληλης ευθύνης». Κατά την κρατούσα άποψη εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της «κοινής πράξης»⁷⁸. Ο Καράσης, εντούτοις, υποστηρίζει ότι δεν εντάσσονται στην έννοια της κοινής πράξης όλες οι περιπτώσεις παραουτοργίας, ενώ οι πράξεις αναγκαίως συμπίπτουσας αιτιότητας και σωρευτικώς συμπίπτουσας αιτιότητας υπάγονται στην ΑΚ 926 εδ. α' περ. β'⁷⁹. Η διαφορετική αυτή ερμηνεία που δίνεται από ορισμένους συγγραφείς πηγάζει από το γερμανικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο η από κοινού τέλεση αδικοπραξίας, εφόσον υπάρχει και κοινός δόλος των συμμετεχόντων, υπάγεται στην §830 γερμΑΚ, ενώ από την άλλη η παραουτοργία στοιχειοθετείται στην §840 γερμΑΚ, στην περίπτωση δηλαδή της παράλληλης ευθύνης.

iv. Η Αναγκαία αιτιότητα: Όταν οι πράξεις δύο ή περισσότερων ατόμων προκαλούν μια ζημία, από τις οποίες, όμως, καμία δεν ήταν ικανή να επιφέρει από μόνη της το συγκεκριμένο ζημιογόνο αποτέλεσμα⁸⁰, παρά μόνο σε συνδυασμό μεταξύ τους⁸¹. Στην ουσία καταλαμβάνει τις διαδοχικές αμελείς πράξεις που οδηγούν σε ζημία.

v. Η Σωρευτική αιτιότητα: Για την σωρευτική αιτιότητα έγινε ήδη λόγος και παραπάνω⁸². Σε αντίθεση με την αναγκαία αιτιότητα, πρόκειται για τις

⁷⁶ ΑΠ 462/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ' ΑΠ 1229/2013, ΧρΙΔ 2014.198' ΑΠ 1229/2013, ΝοΒ 62,.92' ΕφαΘ 7960/2006, ΕλλΔνη 49.820.

⁷⁷ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 335' Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 262 επ. Εντάσσει τις περιπτώσεις παραουτοργίας στην ΑΚ 926 εδ. α' περ. β'.

⁷⁸ Βλ. Κορηλάκη, ΕιδΕνοχΔ., § 226 αρ. 3' Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 66' Φουντεδάκη, Η έννοια της «κοινής πράξης» περισσότερων στο αρ. 926 ΑΚ, ΕφΑΔΠολΔ 2018.483' ΑΠ 462/2017, ΤΝΠ QUALEX' ΑΠ 1229/2013, ΧρΙΔ 2014.198' ΜΠρΠατρ 231/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁷⁹ Βλ. Καράση, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 279.

⁸⁰ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 7.

⁸¹ Καράση, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 282 επ.' ΣυμβαΠ 1267/1998, ΤΝΠ ΔΣΑ. Στη σωρευτική αιτιότητα το αποτέλεσμα συνδέεται αιτιωδώς προς κάθε μία από τις ανεξάρτητες συμβολές του παθόντος και του δράστη.

⁸² Βλ. 2.2.2β.

περιπτώσεις όπου η ζημία προκαλείται μεν από τη συμπεριφορά περισσότερων ατόμων, κάθε πράξη, ωστόσο, είναι ικανή από μόνη της να επιφέρει το επελθόν αποτέλεσμα⁸³. Ο βαθμός της αιτιώδους συμβολής ή του πταίσματος καθενός από τους περισσότερους δράστες, το αν δηλαδή ο ένας ενήργησε με δόλο και ο άλλος από αμέλεια είναι αδιάφορο για τη θεμελίωση της εις ολόκληρον ευθύνης. Ενδιαφέρει μόνο για την μετέπειτα αναγωγή μεταξύ των συνοφειλετών (ΑΚ 927)⁸⁴.

Παράδειγμα: Οι Α και Β επιθυμώντας αμφότεροι να σκοτώσουν τον Γ του χορηγούν έκαστος από 5 γραμμάρια δηλητηρίου. Ο τελευταίος όντως καταλήγει, αλλά αρκούσε και μόνο η ενέργεια του ενός για να προκαλέσει το θάνατο του, διότι η θανατηφόρα δόση ήταν 5 γραμμάρια.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η σωρευτική αιτιότητα έρχεται σε αντίφαση με την θεωρία του ισοδύναμου των όρων, διότι με βάση αυτή στο προαναφερθέν παράδειγμα κανένας δράστης δεν ευθύνεται για το θανατηφόρο αποτέλεσμα, παρ' όλο που η πράξη του καθενός ήταν ικανή από μόνη της να οδηγήσει στο θάνατο του Γ, αφού και οι δύο χορήγησαν θανατηφόρα δόση. Αναιρείται, λοιπόν, η βασική θέση της θεωρίας, σύμφωνα με την οποία αν απαλειφθεί ένας ισοδύναμος όρος, δεν επέρχεται και το αποτέλεσμα. Για να αποφεύγονται οι παραλογισμοί σε αυτές τις περιπτώσεις κρίνεται μείζονος σημασίας να εξετάζεται κάθε όρος ξεχωριστά σαν αιτία σε σχέση με το αποτέλεσμα.

- vi. Επιπρόσθετα, η ΑΚ 926 εδ. α' περ. α' εφαρμόζεται αναλογικά και σε άλλες περιπτώσεις, όπου δεν υπάρχει «κοινή πράξη», ιδίως: α) στις περιπτώσεις της λεγόμενης «επιγενόμενης συμμετοχής»⁸⁵, όπου η πράξη ενός προσώπου δεν επιδρά αιτιωδώς στο ζημιογόνο αποτέλεσμα, αλλά έχει ως συνέπεια τη διατήρηση ή την επαύξηση της ζημίας που έχει ήδη προκληθεί (ΠΚ 394)⁸⁶ και β) στις περιπτώσεις συμμετοχής σε αθέτηση συμβατικής υποχρέωσης, όπου εδώ η πράξη παράβασης δεν στοιχειοθετεί αδικοπραξία, αλλά η πράξη του τρίτου που

⁸³ ΜΠρΡ6δ 209/2014, ΕΠολΔ 2015.91.

⁸⁴ ΑΠ 1170/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 59/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 1124/2015, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 1805/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁸⁵ Εφαθ 14983/1988, ΝοΒ 1989.1054.

⁸⁶ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 10· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 2· ΑΠ 1888/2007, ΝοΒ 56.963.

παρακινεί τον άλλον («ηθικού αυτουργού») σε αθέτηση των υποχρεώσεων αποτελεί αδικοπραξία κατά το 919 ΑΚ και ευθύνονται εις ολόκληρον ο συμβαλλόμενος με τον «ηθικό αυτουργό»⁸⁷.

4.2.2β. Παράλληλη ευθύνη (εδ' α περ. β')

Παράλληλη ευθύνη περισσότερων ατόμων για την ίδια ζημία υπάρχει όταν περισσότερα άτομα ευθύνονται εκ του νόμου αυτοτελώς για την αποκατάστασή της⁸⁸, μεταξύ των οποίων δεν υπάρχει καμία μορφή σύμπραξης ή συνεργασίας⁸⁹. Είναι νομικά αδιάφορο το αν ευθύνονται όλοι υποκειμενικά ή όλοι αντικειμενικά ή κάποιοι υποκειμενικά και κάποιοι αντικειμενικά. Παραδείγματος χάριν, ευθύνονται παράλληλα ο προστήσας (ΑΚ 922) και ο προστηθείς (ΑΚ914), ο εποπτεύων (ΑΚ 923) και ο εποπτευόμενος (ΑΚ 914, 918), ο οδηγός, ο κάτοχος, ο ιδιοκτήτης (μέχρι την αξία του αυτοκινήτου) και ο ασφαλιστής (μέχρι το ποσό του ασφαρίσματος) για τη ζημία από το αυτοκίνητο (Ν. ΓπΝ'/1911, Π.Δ. 237/1986) κλπ.

4.2.2γ. Διαζευκτική ή πιθανή αιτιότητα (ΑΚ 926 εδ. β')

Σε αυτήν την κατηγορία υπόκεινται οι περιπτώσεις, όπου η ζημία προέκυψε από περισσότερους παράγοντες, από τους οποίους όμως ο καθένας αποτελεί δυνατό όρο επαγωγής της ζημίας⁹⁰, χωρίς να είναι εφικτό να εξακριβωθεί ποιος από αυτούς προκάλεσε όντως τη ζημία⁹¹ ή ποιο ήταν το ποσοστό της συμβολής του καθενός στην

⁸⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 11· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 2· Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 13.

⁸⁸ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 12· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 3· Τριάντος, Βαφειάδου, Αποζημίωση από αυτοκίνητα, 2012, § 7 αρ. 6· ΑΠ 680/2021, ΤΝΠ QUALEX· ΜΕφΘεσ 1893/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΕφΘεσ 385/2010, Αρμ 211.954.

⁸⁹ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 109.

⁹⁰ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 8 αρ. 144.

⁹¹ Παντελίδου, ΓενΕνοχΔ., § 18 αρ. 131· Φουντεδάκη, Παραδόσεις ΑσΙατρΕυθ., σελ. 145· Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 13· Μάνθος, Η απώλεια ευκαιρίας στο δίκαιο της αποζημίωσης, 2014, σελ. 260· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 403· Βλ. Κορνηλάκη, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 4, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «πιθανή αιτιότητα» και εντάσσει στην κατηγορία αυτή και την περίπτωση «συνέργειας» με χρονικά απέχουσες πράξεις, π.χ. πεζός που τραυματίζεται από αυτοκίνητο και, ενώ μεταφέρεται στο νοσοκομείο, το ασθενοφόρο συγκρούεται με άλλο ΙΧΕ αυτοκίνητο με υπαιτιότητα του οδηγού του τελευταίου ΙΧΕ· Βλ. Ρούσσο, ΕλλΔνη 1994.1493, όπου μιλάει επίσης για πιθανή αιτιότητα, αναφέροντας και το ακόλουθο παράδειγμα: Τα διοχετευόμενα στον ποταμό απόβλητα των παρόχθιων ακινήτων Α και Β οδηγούν στην καταστροφή της ιχθυοκαλλιέργειας του Ζ, χωρίς να μπορεί να διαπιστωθεί αν η καταστροφή μπορεί να αποδοθεί μόνο στις ποσότητες αποβλήτων του Α ή του Β· ΑΠ 208/2006, ΕλλΔνη 2007.1022· ΜΠρΠατρ 231/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

πρόκληση ή και την έκταση της ζημίας⁹². Τείνει να γίνεται χρήση του όρου «παράγοντα», προκειμένου να εντάσσεται σε αυτήν την περίπτωση οτιδήποτε είναι δυνατό να επιφέρει ζημία, είτε είναι η πράξη ή παράλειψη ορισμένου προσώπου είτε είναι κάποιο άλλο γεγονός⁹³. Η αποδεικτική δυσχέρεια που ανακύπτει εδώ ως προς τη θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας είναι κατά πόσο η πράξη ή παράλειψη του εναγομένου αποτέλεσε πράγματι αναγκαίο αίτιο του αποτελέσματος. Αρκετοί συγγραφείς εντάσσουν τις περιπτώσεις πιθανής αιτιότητας στο πλαίσιο της «νόμιμης εναλλακτικής συμπεριφοράς», δεδομένου ότι ακόμη και αν δεν είχε συμβεί η πράξη ορισμένου προσώπου, πάλι ούτως ή άλλως θα είχε επέλθει η ζημία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαζευκτικής αιτιότητας είναι αυτό της συμπλοκής.

Συνηθέστερη περίπτωση διαζευκτικής αιτιότητας είναι εκείνη όπου η ζημία προκαλείται από τις αυτοτελείς πράξεις (ενέργειες ή παραλείψεις) περισσότερων προσώπων, ανεξαρτήτως του γεγονότος αν ήταν διαδοχικές ή παράλληλες, και η καθμία ήταν ικανή να επιφέρει το ζημιολόγο αποτέλεσμα, αλλά δεν μπορεί να εξακριβωθεί από ποια την πράξη τελικά προκλήθηκε ή η έκταση της ζημίας που ο καθένας προκάλεσε. Για παράδειγμα, σε μία συμπλοκή οπαδών αντίθετων ομάδων δεν μπορεί να εξακριβωθεί ποιος από αυτούς που συμμετείχαν στη συμπλοκή επέφερε το θανατηφόρο χτύπημα στο θύμα. Εάν με βάση τις πραγματικές συνθήκες προκύπτει ότι η συμπεριφορά ενός ή περισσότερων δραστών δεν ήταν πρόσφορη για την πρόκληση της ζημίας, η ευθύνη περιορίζεται στους λοιπούς δράστες. Έτσι, στο παραπάνω παράδειγμα, εάν το θανατηφόρο χτύπημα έγινε με μαχαίρι, απαλλάσσεται από την ευθύνη κατά την ΑΚ 926 εδ. β' εκείνος που διέθετε απλώς σιδερογροθιά⁹⁴.

Ο έλληνας νομοθέτης, λοιπόν, στις περιπτώσεις περισσότερων πιθανών ζημιωσάντων και ενός ζημιωθέντος, θεμελίωσε κατ' αρχήν την ευθύνη εις ολόκληρον βάσει της ΑΚ 926 εδ. β'⁹⁵. Γίνεται δεκτό ότι η διάταξη εφαρμόζεται και σε περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης, ενώ βρίσκει και εφαρμογή όταν υπάρχει αμφιβολία όχι για την ταυτότητα των δραστών, αλλά για την έκταση της ζημίας στην

⁹² Κρητικός, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, 2008, σελ. 169, παρ. 6.

⁹³ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 611.

⁹⁴ Καρακάστας, Το δίκαιο των αδικοπραξιών, αρ. 914 – 938 ΑΚ, 2014, σελ. 218· Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 16.

⁹⁵ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 226 αρ. 10· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 404.

οποία ο καθένας συνέβαλε. Οι προϋποθέσεις που απαιτούνται εκ του νόμου για να εφαρμοστεί η ΑΚ 926 εδ. β' είναι οι εξής⁹⁶:

✦ **Τέλεση περισσότερων πράξεων από περισσότερα πρόσωπα.**

Είναι νομικά αδιάφορο αν οι πράξεις είναι ταυτόχρονες ή διαδοχικές, ομοειδείς ή μη, αν είναι απόρροια συνεννόησης των ζημιωσάντων ή όχι, αν συνιστούν ενιαίο συμβάν χρονικά και τοπικά. Εντούτοις η διάταξη αυτή δεν βρίσκει εφαρμογή όταν συρρέει ανθρώπινη πράξη με φυσικό γεγονός ή πράξη τρίτου προσώπου και του ίδιου ζημιωθέντος⁹⁷.

✦ **Κάθε ενέργεια να ήταν πρόσφορη για την επαγωγή της ζημίας.**

Κάθε πράξη πρέπει να είναι ικανή να επιφέρει από μόνη της το ζημιογόνο αποτέλεσμα, να μπορεί δηλαδή να θεωρηθεί ως πιθανό αίτιο ολόκληρου του αποτελέσματος. Στο ενδεχόμενο, όμως, που κάποιος από τους πιθανούς συμμετόχους κατορθώσει να ανταποδείξει ότι μεταξύ της δικής του συμπεριφοράς και του ζημιογόνου αποτελέσματος που επήλθε δεν υπήρξε αιτιώδης σύνδεσμος, τότε απαλλάσσεται από την κατά την 926 εδ' β' ΑΚ ευθύνη, η οποία είτε θα περιοριστεί στους απομείναντες αν ήταν παραπάνω από δύο είτε θα εξαλειφθεί εντελώς αν ήταν μόνο δύο και ο εναπομείνας θα φέρει ευθύνη που θα στοιχειοθετηθεί βάσει της 914 ΑΚ⁹⁸.

✦ **Η συμπεριφορά κάθε συμμετόχου να πληροί τα στοιχεία μιας αδικοπράξης⁹⁹.**

Απαραίτητο στοιχείο αποτελεί ο παράνομος και υπαίτιος χαρακτήρας καθεμίας πράξης από τους συμμετόχους. Θα πρέπει δηλαδή να αποδεικνύεται ότι η ζημία οφείλεται αιτιωδώς είτε ολόκληρη είτε κατά ένα ποσοστό στην συμπεριφορά

⁹⁶ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 14· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 6· Τριάντος, Αποζημίωση από τροχαία ατυχήματα, § 7 αρ. 8· ΑΠ 1685/2009, ΧρΙΔ 10.523· ΜΕφΘεσ 1341/2021, ΤΝΠ QUALEX· ΜΠρΠειρ 5768/2013, ΤΝΠ QUALEX.

⁹⁷ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 226 αρ. 13· Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.951· Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 17· Βλ. Καράση, σελ. 347 επ.

⁹⁸ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 16· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 7.

⁹⁹ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 19· ΑΠ 1354/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

καθενός συμμετόχου. Αν για κάποιο λόγο, ωστόσο, στο πρόσωπο κάποιου συντρέχει λόγος αποκλεισμού του αδίκου (π.χ. νόμιμη άμυνα) ή της υπαιτιότητας (π.χ. έλλειψη ικανότητας προς καταλογισμό), τότε δεν στοιχειοθετείται ως προς αυτόν ευθύνη προς αποζημίωση κατά την ΑΚ 926 εδ' β'. Κατ' εξαίρεση βέβαια γίνεται δεκτό ότι το στοιχείο της υπαιτιότητας δεν χρειάζεται στις περιπτώσεις που ένας ή περισσότεροι συμμετόχοι ευθύνονταν αντικειμενικώς (π.χ. ευθύνη από διακινδύνευση). Και εδώ θα εφαρμοστεί κανονικά η διάταξη της ΑΚ 926 εδ' β'. Για παράδειγμα, όταν ένας πεζός τραυματίζεται από το αυτοκίνητο του Α και, ενώ μεταφέρεται στο νοσοκομείο, το ασθενοφόρο συγκρούεται με το αυτοκίνητο του Β και από υπαιτιότητα του τελευταίου, χωρίς να μπορεί να διαπιστωθεί αν η ζημία του πεζού (λ.χ. βαριά εγκεφαλική κάκωση και ο εξ αυτής θάνατος), οφείλεται στο πρώτο ή στο δεύτερο ατύχημα.

✦ **Αδυναμία εξακρίβωσης ποιανού η συμπεριφορά από τους συμμετέχοντες οδήγησε επακριβώς στη ζημία ή σε ποιο ποσοστό συνετέλεσε σε αυτή.**

Εάν η πράξη ενός από τους ζημιώσαντες προκάλεσε αναμφίβολα τη ζημία λόγω αποδεδειγμένης πραγματικής αιτιότητας, τότε εκείνος ευθύνεται εξ ολοκλήρου για το ζημιογόνο αποτέλεσμα και οι υπόλοιποι απαλλάσσονται, καθώς η πιθανή αιτιότητα των πράξεων τους αποκλείει την ευθύνη τους κατά την ΑΚ 926 εδ' β'¹⁰⁰. Το ίδιο συμβαίνει και αν κάποιος από τους συμμετέχοντες αποδείξει εμπεριστατωμένα την έλλειψη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της δικής του συμπεριφοράς και την πρόκληση της ζημίας. Εν αντιθέσει με την κοινή πράξη, στη διαζευκτική αιτιότητα δεν μπορεί να εφαρμοστεί το κριτήριο της αιτιώδους συνάφειας του καθενός από τους συμμετέχοντες στην πρόκληση της ζημίας, αφού για την εφαρμογή της απαραίτητο στοιχείο είναι ακριβώς να μην μπορεί να διαπιστωθεί μια τέτοια αιτιώδης σχέση¹⁰¹.

Η ratio της διάταξης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι ο ζημιώσας θα έχανε την αξίωση του προς αποζημίωση, αν δεν μπορούσε να αποδείξει τίνος η πράξη από τους ζημιωθέντες οδήγησε πράγματι στο ζημιογόνο αποτέλεσμα, γεγονός που προφανώς

¹⁰⁰ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 226 αρ. 18· Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 20.

¹⁰¹ Φουντεδάκη, Παραδόσεις ΑσΤιατρΕυθ., σελ. 144.

θα άφηνε τον ζημιώσαντα απροστάτευτο. Στο δίκαιο της αποζημίωσης ακολουθείται η αρχή «όλα ή τίποτα» για την αποκατάσταση της ζημίας¹⁰². Ο ζημιωθείς είτε αποζημιώνεται πλήρως, εφόσον αποδειχθεί ο αιτιώδης σύνδεσμος, είτε δεν λαμβάνει καμία αποζημίωση για τη βλάβη που υπέστη, αν ο αιτιώδης σύνδεσμος δεν αποδειχθεί¹⁰³. Λόγω, ωστόσο, της αντικειμενικής αδυναμίας απόδειξης της αιτιώδους συνάφειας, η προσέγγιση αυτή, η οποία χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ευελιξίας, έχει ως αποτέλεσμα άδικες λύσεις, είτε για τον ενάγοντα είτε για τον εναγόμενο¹⁰⁴. Για λόγους επιείκειας, λοιπόν, ο έλληνας νομοθέτης θεμελίωσε και σε αυτήν την κατηγορία την ευθύνη εις ολόκληρον. Από την άλλη, κρίνεται πιο δίκαιο να ευθύνονται εις ολόκληρον οι τελούντες την πράξη, διότι η αδυναμία απόδειξης πηγάζει από τη δική τους σφαίρα και βασίζεται στον κίνδυνο δημιουργίας ζημίας από τον κάθε συμμετοχο¹⁰⁵. Στις περιπτώσεις διαζευκτικής αιτιότητας δε ιδανικότερη λύση είναι η απόκλιση από την αρχή αυτή¹⁰⁶.

Άξιον αναφοράς είναι το γεγονός ότι η θεωρία της διαζευκτικής – ή αλλιώς της πιθανοτικής αιτιότητας για κάποιους συγγραφείς¹⁰⁷ – δεν οδηγεί σε δικαιότερα αποτελέσματα και αυτό γιατί παρά την αβεβαιότητα ως προς τα αίτια της ζημίας, δέχεται, όπως ήδη ειπώθηκε, την πλήρη ευθύνη του δράστη. Θα μπορούσε μάλιστα να γίνει λόγος για διεύρυνση της ευθύνης, αφού για την κατάφαση της ευθύνης υπό το πρίσμα της πιθανοτικής αιτιότητας δεν απαιτείται να είναι βέβαιο, αλλά αρκεί και μόνο το ενδεχόμενο να είναι πιθανό ότι η πράξη ή η παράλειψη του δράστη συνιστά αναγκαίο όρο για το επελθόν αποτέλεσμα, με το περιεχόμενο που αποδίδει στην έννοια του αναγκαίου όρου η θεωρία του ισοδυνάμου των όρων¹⁰⁸. Σημαντικό είναι η διεύρυνση των περιπτώσεων ευθύνης που έχει ως αποτέλεσμα η θεωρία της πιθανοτικής αιτιότητας να συνοδεύεται παράλληλα και από αντίστοιχο περιορισμό

¹⁰² Σαϊτάκης, Περιστολή της αποζημίωσης κατ' απόκλιση από την αρχή «όλα ή τίποτα»; με βάση τη γενική ρήτρα της καλής πίστης, ΕφΑΔΠολΔ 2015.703' Καρακώστας, Το δίκαιο των αδικοπραξιών, σελ. 221.

¹⁰³ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 2.

¹⁰⁴ Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.954.

¹⁰⁵ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ, § 147 αρ. 5.

¹⁰⁶ Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.9548.

¹⁰⁷ Βλ. Καρακώστας, Το δίκαιο των αδικοπραξιών, σελ. 208' Παπαδημητρημόπουλο, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση: θεμελίωση και έκταση της ευθύνης, ΕφΑΔΠολΔ 2011.131.

¹⁰⁸ Παπαδημητρημόπουλος, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση: θεμελίωση και έκταση της ευθύνης, ΕφΑΔΠολΔ 2011.130.

της αποζημιωτικής αρχής «όλα ή τίποτα»¹⁰⁹. Όταν δηλαδή η αποζημίωση που πρέπει να καταβάλει ο δράστης προσδιορίζεται αναλογικά προς τον βαθμό της πιθανότητας, να αποτελεί η κρίσιμη πράξη ή η παράλειψη αίτιο της ζημίας κατά το κριτήριο της θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων.

4.2.3. Αμφισβητούμενα ζητήματα

Η νομική φύση της 926 ΑΚ εδ. β' βέβαια έχει αμφισβητηθεί αρκετά. Κατά μερικούς αποτελεί νόμιμο μαχητό τεκμήριο¹¹⁰, κατά άλλους πρόκειται για κανόνα ουσιαστικού δικαίου¹¹¹ που καθιερώνει ειδικό λόγο ευθύνης, αναγκαία προϋπόθεση του οποίου είναι απλώς η ύπαρξη πιθανής αιτιότητας¹¹². Ειδικότερα, κατά μια άποψη που έχει υποστηριχθεί, η συγκεκριμένη διάταξη περιέχει ειδικό νόμιμο λόγο ευθύνης και επιφέρει «αμοιβαίο καταλογισμό της ξένης ατομικής αιτιότητας»¹¹³, γεγονός που δικαιολογεί και την εις ολόκληρο ευθύνη των συμμετεχόντων για την αποκατάσταση του συνόλου της ζημίας, υπό τον όρο όμως οι συμμετέχοντες να μην ξεπέρασαν την κοινή τους απόφαση. Κατά τον Καραάση δε, πρέπει να υπάρχει αιτιώδης συμβολή τους στην αδικοπραξία τόσο κατά τη λήψη της απόφασης τέλεσης όσο και ως προς την πρόκληση της ζημίας, προκειμένου να θεμελιωθεί νόμιμος λόγος ευθύνης¹¹⁴. Γι' αυτό η «ενιαία συλλογική πράξη» μετατρέπεται σε νόμιμο λόγο ευθύνης. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει και η άποψη που δεν δέχεται την απαλλαγή κάποιου από τους συμμετέχοντες από την ευθύνη του για την πρόκληση του ζημιογόνου αποτελέσματος, ακόμη και αν αποδείξει ότι η δική του πράξη δεν συνέβαλε αιτιωδώς στο να επέλθει η ζημία¹¹⁵. Και αυτό διότι θεωρεί ότι καθοριστικό λόγο για τη θεμελίωση νόμιμου λόγου ευθύνης παίζει η συλλογική αιτιότητα και όχι η ατομική αιτιότητα του κάθε δράστη. Εδώ είναι αρκετό να αποδείξει ο ζημιωθείς τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της κοινής πράξης των περισσότερων ζημιώσαντων και της ζημίας που επήλθε.

¹⁰⁹ Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.958.

¹¹⁰ Ζερβογιάννη, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010.950' Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 403.

¹¹¹ Καραάσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 319' Παπαδημητρημόπουλος, ΕφΑΔΠολΔ 2011.136.

¹¹² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 184.

¹¹³ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 336.

¹¹⁴ Καραάσης, Οφειλή εις ολόκληρον, Η έννοια, σελ. 268, 273 επ.

¹¹⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 336.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΡΡΟΗΣ ΑΙΤΙΩΝ

5.1. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με γεγονότα που εμπίπτουν στη σφαίρα του ζημιωθέντος

Εκτός από τις προηγούμενες περιπτώσεις που εμπλέκονται περισσότερα πρόσωπα, των οποίων οι πράξεις αποτελεί η καθεμία ξεχωριστά αναγκαίο όρο για να επέλθει η ζημία, συρροή αιτιών υπάρχει και όταν η συμπεριφορά του ενός ζημιώσαντος – ή και των περισσότερων – αποτελεί αναγκαίο όρο του επιζήμιου αποτελέσματος, αλλά για την πραγμάτωσή του πρέπει να συντρέξουν και άλλα συμβάντα ή γενικότερα να επικρατήσουν ειδικότερες συνθήκες που δεν οφείλονται στη συμπεριφορά του ζημιώσαντος¹¹⁶. Η συρρέουσα δηλαδή αιτία σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ανήκει στη σφαίρα κινδύνων του ζημιωθέντος.

5.1.1. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με φυσικό γεγονός

Προτού αναλυθεί το είδος αυτής της συρροής, κρίνεται αναγκαίο να προσδιοριστεί η έννοια του φυσικού γεγονότος. Ως τέτοιο νοείται κάθε γεγονός το οποίο δεν σχετίζεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά και δεν αποτελεί απόρροια της¹¹⁷. Βασικός άξονας αυτής της ενότητας είναι οι περιπτώσεις όπου για να επέλθει το επιζήμιο αποτέλεσμα, εκτός από την συμπεριφορά του δράστη ή των δραστών, απαιτείται να συντρέξει και ένας επιπρόσθετος παράγοντας για τον οποίο όμως δεν φέρει ευθύνη κάποιο άτομο¹¹⁸. Όταν γίνεται λόγος για φυσικό γεγονός, νοούνται τα διάφορα καιρικά φαινόμενα (λ.χ. βροχή), η μόλυνση από κάποιον ιό και γενικότερα

¹¹⁶ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 462.

¹¹⁷ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 466.

¹¹⁸ Δακωρόνια, Καταστροφικές ζημιές και συστήματα αποκατάστασή τους, 2015, σελ. 109.

οι περιβαλλοντικοί παράγοντες. Εκτός αυτών, στην ευρύτερα έννοια του φυσικού γεγονότος δύνανται να υπαχθούν και γεγονότα που συνδέονται με κάποια ιδιότητα προσώπου που δεν μπορεί να προσδιοριστεί εκ των προτέρων, όπως η ιδιοσυστασία του ασθενούς, με την προϋπόθεση βέβαια να μην οφείλονται σε συγκεκριμένη προδιάθεσή του¹¹⁹.

Το ερώτημα που ανακύπτει σε αυτές τις περιπτώσεις είναι κατά πόσο και σε ποιο βαθμό ευθύνεται πράγματι ο δράστης για ζημίες που προκαλούνται από φυσικά γεγονότα ή αν ο σχετικός κίνδυνος επιβαρύνει τον ζημιωθέντα. Σύμφωνα με τη γενική αρχή *casum sentit dominus* ο κίνδυνος ζημίας από τυχαία γεγονότα εμπίπτει κατ' αρχήν στη σφαίρα του ζημιωθέντος¹²⁰. Αυτό συνάδει και με την γενική αρχή ευθύνης, σύμφωνα με την οποία κάθε πρόσωπο ευθύνεται κατ' αρχήν για δικές του αποκλειστικά πράξεις¹²¹. Άρα δε φέρει καμία ευθύνη για τυχαία γεγονότα. Στην πράξη ωστόσο και οι δύο παραπάνω θεωρίες αποδεικνύονται ανεπαρκείς. Επειδή, όμως, τόσο η έννοια του φυσικού γεγονότος όσο και η έννοια της ανθρώπινης πράξης είναι δυναμικές έννοιες, έχουν καταστήσει τις δύο ανωτέρω θεωρίες ανεπαρκείς. Σπουδαίο ρόλο διαδραματίζουν οι ειδικότερες αξιολογήσεις στο πλαίσιο της νομικής αιτιότητας, οι οποίες όμως και πάλι αποκλίνουν από την υποκειμενική και αντικειμενική ευθύνη, αφού στην υποκειμενική εφαρμόζεται κυρίως η θεωρία της πρόσφορης αιτίας, ενώ στην αντικειμενική επικρατούσα είναι ο σκοπός του κανόνα δικαίου, όπου θεμελιώνεται η ευθύνη, με συνέπεια αυτό να δρα αποτελεσματικά στην εξάλειψη περιπτώσεων που προκαλείται ζημία από απρόβλεπτα και αναπότρεπτα γεγονότα¹²².

5.1.1α. Γεγονότα ανωτέρας βίας και αποκλεισμός ευθύνης

Εξαίρεση στη θεμελίωση αδικοπρακτικής ευθύνης του προσώπου αποτελούν τα φυσικά γεγονότα που κρίνονται ως απρόβλεπτα και αναπότρεπτα, όπως τα έντονα καιρικά φαινόμενα, αποτέλεσμα των οποίων είναι καταστροφές, τα οποία

¹¹⁹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 466.

¹²⁰ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 467.

¹²¹ Καραάσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 291-292.

¹²² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 468.

εντάσσονται κατά κανόνα στην έννοια της ανωτέρας βίας¹²³. Τα γεγονότα ανωτέρας βίας εμπίπτουν στην ευρύτερη κατηγορία των τυχηρών¹²⁴. Κατά την αντικειμενική θεωρία, ως ανωτέρα βία θεωρείται κάθε τυχαίο γεγονός που είναι απρόβλεπτο και εξωτερικό (εκτός δηλαδή της επαγγελματικής σφαίρας και της οικονομικής δραστηριότητας του οφειλέτη), το οποίο δεν συνάδει με τους τυπικούς κινδύνους και δεν είναι δυνατό να αποτραπεί με κανένα μέσο¹²⁵. Από την άλλη πλευρά, η υποκειμενική θεωρία, που είναι και η κρατούσα στην Ελλάδα τόσο στη θεωρία¹²⁶ όσο και στη νομολογία¹²⁷, διευρύνει κατ' αποτέλεσμα τον κύκλο των περιστατικών ανώτερης βίας, περιλαμβάνοντας σ' αυτά και γεγονότα «εσωτερικά». Δηλαδή, δεν απαιτεί γι' αυτά το στοιχείο της «έξωθεν» προελεύσεώς τους, αλλά θεωρεί κρίσιμο μόνο το ότι τα περιστατικά αυτά είναι απρόβλεπτα και αναπότρεπτα ακόμη και «με μέτρα άκρας επιμέλειας και συνέσεως του δράστη» (όχι δηλαδή με μέτρα της συνηθισμένης επιμέλειας του μέσου συνετού ανθρώπου, που αποτελεί το κριτήριο διακρίσεως μεταξύ της αμέλειας και των τυχηρών γενικά).

Σημειωτέον δε ότι τα αναπότρεπτα φυσικά φαινόμενα δεν αποτελούν πάντα ανωτέρα βία που προκαλεί επιζήμιο αποτέλεσμα, αλλά μόνο στις περιπτώσεις που εκδηλωθούν κατά τρόπο που δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθεί και με ένταση που καθιστούν τη ζημία αναπόφευκτη και αν ακόμη έχουν ληφθεί όλα τα επιβαλλόμενα μέτρα¹²⁸. Συνδρομή ανωτέρας βίας έχει αποκρουσθεί σε περιπτώσεις όπως οικονομικής δυσχέρειας, διάλυσης επιχείρησης, απουσίας στο εξωτερικό, απλής ασθένειας του δικηγόρου ή του διαδίκου, βλάβης συστήματος αυτοκινήτου,

¹²³ Κουμάνης σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 330 αρ. 25' ΑΠ 1669/2011, ΤΝΠ ΔΣΑ' ΑΠ 1537/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ' ΕφΛαμ 186/2011, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

¹²⁴ Τομαράς, Δημόσιες Συμβάσεις, Ερμηνεία του Ν 4412/2016, όπως ισχύει μετά τον Ν 4782/2021, Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, σελ. 257 επ.' Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 100' ΕφΠειρ 59/2010, ΕΕμπΔ 2011.445.

¹²⁵ Κουμάνης σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 330 αρ. 25' Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 101' Δημοπούλου, Ευθύνη από διακινδύνευση: Οι λόγοι περιορισμού και απαλλαγής από την ευθύνη, 2003, σελ. 60.

¹²⁶ Κουμάνης σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 330 αρ. 25' Βλ. Σταθόπουλο, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 102' Δημοπούλου, Ευθύνη από διακινδύνευση, σελ. 61' Κατράς, Ευθύνη από τροχαία ατυχήματα, 2003, σελ. 42' Βαρθακοκοίλης σε ΕΡΝΟΜΑΚ, 330 αρ. 7.

¹²⁷ ΑΠ 513/2016, ανακτήθηκε από <https://www.areiospagos.gr/> ΑΠ 1537/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ' ΕφΠειρ 59/2010, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

¹²⁸ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 106' Κατράς, Ευθύνη από τροχαία ατυχήματα, σελ. 43' ΑΠ 285/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, όπου το δικαστήριο ισχυρίστηκε ότι ναί μεν οι κατολισθήσεις αποτελούν αναπότρεπτο φυσικό γεγονός, αλλά όχι ανωτέρα βία, διότι υπήρχε τόσο δυνατότητα πρόβλεψης και αντιμετώπισης του αναπότρεπτου φυσικού γεγονότος, αλλά και γιατί οι κατολισθήσεις που εκδηλώθηκαν συνδυάζονται και με την υπαιτιότητα των ζημιωσάντων, οι οποίοι από βαριά αμέλεια παραμέλησαν να αποτρέψουν τη ζημία ως συνέπεια του περιστατικού της «ανωτέρας βίας».

ολισθηρότητας του εδάφους κ.ά¹²⁹. Όταν, επομένως, η παράνομη και ζημιογόνος συμπεριφορά δεν πηγάζει από υπαιτιότητα του δράστη, αλλά ανάγεται σε τυχηρά γεγονότα ή γεγονότα που συνιστούν ανωτέρα βία, η αδικοπρακτική ευθύνη αποκλείεται¹³⁰.

5.1.1β. Συρροή πράξης δράστη με τυχαίο γεγονός

Στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά κάποιου δράστη επιφέρει διακριτό μέρος της ζημίας, ενώ το άλλο είναι απόρροια του τυχαίου γεγονότος, η ευθύνη του δράστη περιορίζεται μόνο στο κομμάτι της ζημίας που προκάλεσε εκείνος, υπό τον όρο βέβαια να πληρούνται οι προϋποθέσεις θεμελίωσης της ευθύνης του και τα στοιχεία της φυσικής αιτιότητας¹³¹. Όταν, όμως, είναι ασαφές και δεν μπορεί να εξακριβωθεί με ακρίβεια σε ποιο βαθμό η επελθούσα ζημία ήταν αποτέλεσμα της πράξης περισσότερων δραστών και σε ποιο βαθμό του τυχαίου γεγονότος, τότε κατά την κρατούσα άποψη δε χωρεί αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 926 εδ. β'¹³², καθώς δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι οι περισσότεροι δράστες επέφεραν με τις πράξεις τους τη ζημία, ώστε να θεμελιωθεί ευθύνη εις ολόκληρον. Κάτι τέτοιο προφανώς δημιουργεί πρόβλημα και στον ενάγοντα που θα δυσκολευθεί να αποδείξει την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της ζημίας και της συμπεριφοράς των ζημιωσάντων.

Θα μπορούσε εντούτοις να υποστηριχθεί και η αντίθετη άποψη, δεδομένου ότι στις περιπτώσεις πιθανής αιτιότητας από κάποιους γίνεται δεκτή de lege lata η αναλογική ευθύνη¹³³. Υποστηρίζεται ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις η αρχή «όλα ή τίποτα» πρέπει να κάμπτεται και να εφαρμόζεται η αναλογική ευθύνη, η οποία επικρατεί κυρίως στο γερμανικό δίκαιο, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η

¹²⁹ Κουμάνης σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 330 αρ. 25· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 105· Βαρθακοκόιλης σε ΕΡΝΟΜΑΚ, 330 αρ. 13^α.

¹³⁰ Κατράς, Ευθύνη από τροχαία ατυχήματα, σελ. 43· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 6 αρ. 99· Καρακώστας, Το δίκαιο των αδικοπραξιών, σελ. 146.

¹³¹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 475· ΜΕΦΑΘ 4283/2022, ΤΝΠ QUALEX.

¹³² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 634· Κοντογιάννη, Η συνυπευθυνότητα του ζημιωθέντος στο Αστικό Δίκαιο, 2006, § 20 αρ. 26· Καράσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 348.

¹³³ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 290· Μάνθος, Η Απώλεια Ευκαιρίας στο Δίκαιο της Αποζημίωσης, 2014, σελ. 37· Παπαδημητρόπουλος, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση, ΕφΑΔΠολΔ 2011. 130.

αποζημίωση που υποχρεούται να καταβάλει ο δράστης πρέπει προσδιορίζεται αναλογικά προς τον βαθμό της πιθανότητας να συνιστά η κρίσιμη πράξη ή παράλειψη αιτία της ζημίας κατά το κριτήριο της θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων. Όταν δηλαδή τόσο η πράξη του δράστη όσο και το τυχαίο γεγονός ήταν ικανά να επιφέρουν τη ζημία, θα μπορούσε να θεμελιωθεί η ευθύνη του δράστη στην ΑΚ 926 εδ. β' κατ' αναλογική εφαρμογή, η οποία στη συνέχεια δύναται να περιοριστεί με αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 300. Διαφορετικά όταν δεν μπορεί να αποδειχθεί ποιος – το φυσικό πρόσωπο ή το τυχαίο γεγονός – προκάλεσε ποιο μέρος της ζημίας, μια λύση θα ήταν να επιμεριστεί η αποκατάσταση της ζημίας στο ήμισυ.

Αυτή η εναλλακτική λύση μπορεί να βρει έρεισμα στις ΑΚ 926 εδ. β' και 300. Εφόσον είναι άδικο ο πιθανός δράστης που τέλεσε αδικοπραξία να απαλλάσσεται από την ευθύνη του εξαιτίας του γεγονότος ότι στο επιζήμιο αποτέλεσμα πιθανόν να συνέβαλε και πράξη τρίτου, με την ίδια λογική είναι άδικη η απαλλαγή του και όταν η ενέργειά του συνέτρεξε με κάποιο άλλο περιστατικό, έστω και αν αυτό εμπίπτει στη σφαίρα του ζημιωθέντος¹³⁴. Αφότου θεμελιωθεί η ευθύνη του δράστη και στις περιπτώσεις που οι πιθανές αιτίες εντάσσονται στη σφαίρα κινδύνου του ζημιωθέντος, πρέπει μετέπειτα να γίνει μείωση της ευθύνης του κατά την ΑΚ 300¹³⁵. Η θεωρία της πιθανής αιτιότητας σε συνδυασμό με την άποψη περί αναλογικής αποζημίωσης οδηγεί τόσο στο να αποζημιώνεται ο ζημιωθείς στον βαθμό που είναι πιθανό ότι η ζημία του οφείλεται στην αντισυμβατική ή παράνομη συμπεριφορά του δράστη όσο και στο να απαλλάσσεται ο δράστης στον βαθμό που η ζημία είναι πιθανό να μην οφείλεται στην αντισυμβατική ή παράνομη συμπεριφορά του, αλλά σε άλλες αιτίες¹³⁶.

5.2. Συρροή πράξης ζημιώσαντος με πράξη του ζημιωθέντος

5.2.1. Συντρέχον πταίσμα του ζημιωθέντος (ΑΚ 300)

¹³⁴ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 292.

¹³⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 3 αρ. 297.

¹³⁶ Παπαδημητρόπουλος, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση, ΕφΑΔΠολΔ 2011. 130.

Υπάρχουν και οι περιπτώσεις, όπου εκτός από την πράξη του δράστη, συνετέλεσε και η συμπεριφορά του ζημιωθέντος στο επελθόν αποτέλεσμα ως αναγκαίος όρος¹³⁷. Σύμφωνα με τη διάταξη της ΑΚ 300 παρ. 1, όταν ο ζημιωθείς συνέβαλε από δικό του πταίσμα στη ζημία ή στην έκταση, τότε το δικαστήριο έχει τη διακριτική ευχέρεια να μην επιδικάσει αποζημίωση ή να μειώσει το ποσό της¹³⁸. Το ίδιο ισχύει και όταν ο ζημιωθείς παρέλειψε να αποτρέψει ή έστω να περιορίσει τη ζημία ή δεν επέστησε την προσοχή του ζημιώσαντος στον κίνδυνο ασυνήθιστα μεγάλης ζημίας, τον οποίο ο τελευταίος δεν γνώριζε ούτε είχε υποχρέωση να γνωρίζει¹³⁹. Από τα συχνότερα συμβάντα που εφαρμόζεται η διάταξη της ΑΚ 300 είναι τα αυτοκινητικά ατυχήματα.

Παράδειγμα: Όταν σε ένα αυτοκινητικό ατύχημα το βάρος της υπαιτιότητας το φέρει τόσο ο ιδιοκτήτης ή ο κάτοχος ή ο οδηγός του αυτοκινήτου όσο και το θύμα και προκαλούνται ζημίες τόσο στο θύμα όσο και στον οδηγό ή το αυτοκίνητο, τότε για τον υπολογισμό του ύψους της αποζημίωσης θα εφαρμοστεί η ΑΚ 300¹⁴⁰ (αρ. 6 εδ. α' Ν. ΓπΝ'/1911).

Η εφαρμογή αυτής της διάταξης προϋποθέτει να υπάρχει ήδη θεμελιωμένη αξίωση προς αποζημίωση του ζημιωθέντος έναντι ορισμένου ζημιώσαντος¹⁴¹. Εάν από την άλλη πλευρά δεν αποδειχθεί ότι η συμβολή εκείνου που ζημιώθηκε ήταν τέτοια ώστε να θεμελιωθεί και νομική αιτιότητα μεταξύ της πράξης του δράστη και της ζημίας, δεν στοιχειοθετείται αξίωση προς αποζημίωση και άρα δεν χωρεί και εφαρμογή της ΑΚ 300. Οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται συνεπώς είναι οι εξής¹⁴²:

¹³⁷ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 513.

¹³⁸ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 95· Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 11 αρ. 27· Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 300 αρ. 1· Βαρθακοκοίλης σε ΕΡΝΟΜΑΚ, 300 αρ. 1· ΑΠ 161/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΑΠ 652/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, όπου το δικαστήριο έκρινε ότι η παράλειψη του παθόντος οδηγού μοτοποδηλάτου να φέρει κράνος θεμελιώνει συντρέχον αυτού πταίσμα, εφόσον συνδέεται αιτιωδώς με τις προκληθείσες σωματικές κακώσεις του· ΑΠ 264/2019, ΤΝΠ QUALEX· ΑΠ 437/2019, ΤΝΠ QUALEX.

¹³⁹ ΑΠ 1462/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΕφΛαρ 89/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁴⁰ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 66 αρ. 43.

¹⁴¹ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 88.

¹⁴² Βαρθακοκοίλης σε ΕΡΝΟΜΑΚ, 300 αρ. 6.

- ✦ Υποχρέωση προς αποζημίωση: Ο γενεσιουργός λόγος δεν έχει σημασία. Μπορεί να είναι ενδοσυμβατική ή εξωσυμβατική ευθύνη, υποκειμενική ή αντικειμενική¹⁴³.
- ✦ Συμβολή του ζημιωθέντος στην επέλευση ή την έκταση της ζημίας του¹⁴⁴: Η θεωρία και η νομολογία δέχονται ότι η ΑΚ 300 παρ. 1 κατά την ερμηνεία της αναφέρεται σε «οικείο πταίσμα»¹⁴⁵. Εφαρμόζεται όμως σε κάθε περίπτωση που γεννιέται ευθύνη στο πρόσωπο του ζημιώσαντος, ακόμη δηλαδή και στην περίπτωση αντικειμενικής ευθύνης ή ευθύνης από διακινδύνευση¹⁴⁶. Στις περιπτώσεις πάντως πταισματικής συνευθύνης του ζημιωθέντος το «οικείο πταίσμα» έχει την έννοια της ΑΚ 300¹⁴⁷. Αναγκαία προϋπόθεση εκτός από την υπαιτιότητα του ζημιωθέντος είναι και η ικανότητα του προς καταλογισμό (αρ. 915 ΑΚ).
- ✦ Αιτιώδης συνάφεια της συμπεριφοράς του ζημιωθέντος προς την επέλευση ή την έκταση της ζημίας: Εκτός από τον παράνομο και τον υπαίτιο χαρακτήρα της πράξης του ζημιωθέντος για τη μείωση ή και τον αποκλεισμό της αποζημίωσης του, απαραίτητο στοιχείο που πρέπει να συντρέχει είναι και η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συμπεριφοράς του και της πρόκλησης ζημίας¹⁴⁸. Δεν παίζει ρόλο αν η συμπεριφορά του ζημιωθέντος έγινε προηγουμένως από την πράξη του ζημιώσαντος, ταυτόχρονα ή μετέπειτα.

Όταν συντρέχουν συνεπώς οι ανωτέρω προϋποθέσεις, επαφίεται στην κρίση του δικαστή να αποφασίσει αν θα μειωθεί ή όχι η οφειλόμενη αποζημίωση ή αν θα αποκλειστεί εντελώς¹⁴⁹. Ωστόσο, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ασφάλεια δικαίου και ο δικαστής να μη κρίνει αυθαίρετα, έχουν καθιερωθεί ορισμένα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψιν, όπως ο βαθμός του πταίσματος του ζημιώσαντος και του

¹⁴³ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 11 αρ. 29.

¹⁴⁴ Βαρθακοκόιλης σε ΕΡΝΟΜΑΚ, 300 αρ. 8.

¹⁴⁵ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 11 αρ. 31· Περάκη σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 300 αρ. 7· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 408, 487· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 90· ΤρΕφΑθ 881/2021, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁴⁶ Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ., Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 96· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 90.

¹⁴⁷ ΑΠ 496/2012, ΤΝΠ ΔΣΑ.

¹⁴⁸ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 541· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 94.

¹⁴⁹ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 98.

ζημιωθέντος, αλλά και κατά πόσο συνέβαλε η πράξη του κάθε εμπλεκόμενου αιτιωδώς στη ζημία¹⁵⁰. Το κριτήριο της βαρύτητας του πταίσματος προσμετράται και στις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης. Σπουδαίο ρόλο διαδραματίζει παράλληλα και η αιτιώδης συμβολή της κάθε πράξης στο επιζήμιο αποτέλεσμα, αφού όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός υπαιτιότητας τόσο μεγαλύτερη είναι και η αιτιώδης συμβολή, με εξαίρεση τις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης, όπου εκεί εξετάζεται αυτοτελώς.

5.2.2. Ζημία από περισσότερους και συντρέχον πταίσμα του ζημιωθέντος (ΑΚ 300)

Στο ενδεχόμενο τώρα που καθιερώνεται εις ολόκληρον ευθύνη περισσότερων προσώπων κατά την ΑΚ 926 και συντέλεσε στην πρόκληση ή στην έκταση της ζημίας και ο ζημιωθείς, τότε τίθεται θέμα παράλληλης εφαρμογής της ΑΚ 926 εδ. β' και της ΑΚ 300¹⁵¹. Αν κατά οποιονδήποτε τρόπο ο ζημιωθείς συνέβαλε στο να επέλθει το επιζήμιο αποτέλεσμα ή στην έκτασή του, θα εφαρμοστούν παράλληλα και οι δύο διατάξεις του ΑΚ¹⁵². Αυτό ισχύει τόσο στις περιπτώσεις υποκειμενικής ευθύνης του ζημιώσαντος όσο και αντικειμενικής. Γενικά, όταν εφαρμόζεται η ΑΚ 300, ο επιμερισμός της ευθύνης ανάμεσα στον ζημιώσαντα (ή στους ζημιώσαντες) και στον ζημιωθέντα βασίζεται σε κάποιους παράγοντες και δη στη στάθμιση της συνδρομής της αιτιότητας, στο βαθμό δηλαδή της αιτιώδους συμβολής της συμπεριφοράς του καθενός στην πρόκληση ή την έκταση της ζημίας και σε δεύτερο βαθμό στη στάθμιση της συνδρομής των πταισμάτων ή και του μεγέθους επικινδυνότητας της πηγής κινδύνων στην κατοχή του κάθε μέρους.

Στις περιπτώσεις που οι περισσότεροι δράστες δρουν από κοινού, δεν παρουσιάζεται κάποιο θέμα γιατί η πράξη θεωρείται ενιαία¹⁵³. Η παράλληλη, όμως, εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων δημιουργεί πρόβλημα στον επιμερισμό της ζημίας

¹⁵⁰ *Αλαπάντας, Αλεκοπούλου κλπ.*, Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, § Εισαγωγή αρ. 98· *Γεωργιάδης*, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 25· *Σταθόπουλος*, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 99.

¹⁵¹ *Κορνηλάκης*, ΕιδΕνοχΔ., § 227 αρ. 6· *Τριάντος, Βαφειάδου*, Αποζημίωση από αυτοκίνητα, σελ. 124.

¹⁵² *Ζερβογιάννη*, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 551· *Κορνηλάκης*, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 148 αρ. 3.

¹⁵³ *Ζερβογιάννη*, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 551.

όταν ο ζημιωθείς και οι ζημιώσαντες έδρασαν ξεχωριστά και όταν ο καθένας συνέβαλε διαφορετικά στην πρόκληση ή και την έκταση της ζημίας ή με διαφορετικό βαθμό πταίσματος¹⁵⁴. Επί του ανωτέρου ζητήματος διατυπώθηκαν δύο βασικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, η οποία είναι επικρατούσα στη Γερμανία, ακολουθείται ο κανόνας της μεμονωμένης στάθμισης. Εξετάζεται δηλαδή πρώτιστα η συνεισφορά του ζημιωθέντος στην επέλευση της ζημίας σε σχέση με την πράξη του καθενός από τους δράστες ξεχωριστά¹⁵⁵. Στη βάση αυτή ευθύνονται όλοι εις ολόκληρον. Σε επόμενο στάδιο γίνεται προσπάθεια ανεύρεσης του λόγου της συμβολής του κάθε ατόμου (ζημιωθέντος και ζημιωσάντων) στη συνολική ζημία (συνολική στάθμιση), από τον οποίο και θα υπολογιστεί το συνολικό ποσό αποζημίωσης που δικαιούται να λάβει ο ζημιωθείς. Αυτή η προσέγγιση φαίνεται και ορθότερη, δεδομένου ότι, εφόσον η θεμελίωση ευθύνης εξετάζεται χωριστά για κάθε δράστη, δίκαιο είναι και η μείωση της ευθύνης του λόγω συνυπευθυνότητας του ζημιωθέντος να εξετάζεται επίσης μεμονωμένα για κάθε πρόσωπο. Αν και βέβαια κατά το γράμμα του νόμου η ίδια η ΑΚ 926 παρεκκλίνει από την αξιολόγηση της ατομικής συνεισφοράς του κάθε δράστη στη συνολική ζημία.

Κατά τη δεύτερη προσέγγιση, ακόμη και αν ο ζημιωθείς στραφεί κατά του ενός μόνο από τους ζημιωσάντες, και πάλι θα εξετασθεί το συνολικό ποσοστό ευθύνης του ζημιωθέντος στην πρόκληση ή την έκταση της ζημίας. Ενώ όταν αποτελεί κριτήριο η αιτιώδης συμβολή στη ζημία, δεν ανακύπτουν δυσχέρειες, το ζήτημα γίνεται πιο περίπλοκο όταν λαμβάνεται υπόψιν και το κριτήριο της υπαιτιότητας. Εν ακολουθία, μειώνεται το ύψος της αποζημίωσης κατά το ποσό που ευθύνονται οι συνυπεύθυνοι εις ολόκληρον. Αν ο ζημιωθείς ικανοποιηθεί συνολικά μόνο από έναν δράστη, τότε αυτός έχει δικαίωμα αναγωγής κατά των υπολοίπων βάσει της ΑΚ 927.

5.3. Συρροή πράξης πιθανού ζημιώσαντος με άλλες πιθανές αιτίες που εμπίπτουν στη σφαίρα του ζημιωθέντος

¹⁵⁴ Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 148 αρ. 3.

¹⁵⁵ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδιοπρακτική ευθύνη, § 4 αρ. 552· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 148 αρ. 4.

Σε αυτήν την κατηγορία εμπίπτουν οι περιπτώσεις όπου η πράξη (ή παράλειψη) του δράστη, η οποία πληροί τις προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης και συνιστά εξ αυτού νόμιμο λόγο ευθύνης και θα ήταν δυνητικά ικανή να προκαλέσει τη ζημία που υπέστη ο ζημιωθείς, συρρέει με παραπάνω παράγοντες, οι οποίοι επίσης θα ήταν πρόσφοροι να προκαλέσουν την ίδια ζημία και δεν εμπίπτουν στη σφαίρα ευθύνης κάποιου άλλου ατόμου, αλλά στη σφαίρα ευθύνης του ζημιωθέντος¹⁵⁶.

Όταν υπάρχει συρροή με συμπεριφορά του ζημιωθέντος, θα πρέπει να διακρίνεται από τις περιπτώσεις όπου η συμπεριφορά αυτού δεν είναι αυτοτελώς ένα ενδεχόμενο αίτιο του επιζήμιου αποτελέσματος, αλλά αναγκαίος όρος ικανός να συνεισφέρει στην επέλευση της ζημίας σωρευτικά με την πράξη του δράστη, όποτε τότε γίνεται λόγος για συντρέχον πταίσμα. Παράλληλα, ορισμένες περιπτώσεις εντάσσονται και στη λεγόμενη κατηγορία «μαζικών αδικοπραξιών»¹⁵⁷, στην οποία ανακύπτει δυσχέρεια ως προς τον προσδιορισμό του ενάγοντος. Εδώ δηλαδή είναι δεδομένο ότι η ζημία που προκλήθηκε σε ορισμένα άτομα, από ορισμένο κύκλο προσώπων, ήταν απόρροια συμπεριφορά του δράστη και ότι συνδέεται αιτιωδώς με αυτήν, αλλά δεν μπορεί να προκύψει με σαφήνεια ποια όντως πρόσωπα ζημιώθηκαν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Karamus vs Nefalit* (Hoge Raad, 2006), στην οποία εργαζόμενος στην επιχείρηση απεβίωσε από καρκίνο του πνεύμονα. Βάσει της πραγματογνωμοσύνης, όμως, ο θάνατος μπορούσε να αποδοθεί κατά 55 % στην έκθεσή του σε αμίαντο από τον εργοδότη και κατά 45 % στο ότι ο *Karamus* ήταν χρόνιος καπνιστής. Εδώ δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί η ΑΚ 300 διότι προϋποθέτει θεμελιωμένη αιτιότητα μεταξύ της πράξης του ζημιώσαντος και της ζημίας, ενώ η ΑΚ 926 εδ. β' προϋποθέτει την ενέργεια περισσότερων δραστών.

Η πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών στις περιπτώσεις όπου συρρέει πράξη πιθανού ζημιώσαντος με άλλη πιθανή αιτία που εμπίπτει στη σφαίρα του ζημιωθέντος, εφαρμόζει την αρχή «όλα ή τίποτα». Στο ελληνικό δίκαιο η κρατούσα άποψη, η οποία εντούτοις βρίσκει αντίθετους αρκετούς θεωρητικούς, επιχειρηματολογεί υπέρ της μη θεμελίωσης αξίωσης αποζημίωσης του ζημιωθέντος,

¹⁵⁶ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 659.

¹⁵⁷ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 662.

εάν δεν αποδειχθεί ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της συμπεριφοράς του δράστη και της ζημίας¹⁵⁸. Η ΑΚ 926 εδ. β' περιλαμβάνει μόνο τη συρροή πράξεων περισσότερων προσώπων, ενώ ούτε η ΑΚ 300 μπορεί να εφαρμοστεί, καθώς προϋποθέτει να υπάρχει ήδη θεμελιωμένη υποχρέωση προς αποζημίωση. Η νομολογία συχνά σε αυτές τις περιπτώσεις οδηγείται σε μείωση του αποδεικτικού μέτρου, ώστε να μην οδηγείται σε ανεπιεική αποτελέσματα. Κατά τη Ζερβογιάννη δε, ιδανικότερη προσιδιάζει η λύση της θεμελίωσης μερικής ευθύνης αυτού που υπέστη ζημία, με αναλογική εφαρμογή των ΑΚ 926 εδ. β' και 300, λαμβάνοντας υπόψιν την πιθανότητα να οδήγησε η συμπεριφορά του στο επιζήμιο αποτέλεσμα¹⁵⁹.

5.4. Συρροή πραγματικής και πιθανής αιτίας

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι περιπτώσεις συρροής πραγματικής και πιθανής αιτίας¹⁶⁰. Στην ελληνική θεωρία έχουν αναπτυχθεί δύο διαφορετικές προσεγγίσεις, με την πρώτη να τείνει στον αποκλεισμό της ευθύνης του απλώς πιθανώς ζημιώσαντος και να θέτει ως επικουρική λύση την ευθύνη για πιθανή αιτιότητα βάσει της ΑΚ 926 εδ. β'¹⁶¹, ενώ η δεύτερη δέχεται την εις ολόκληρον ευθύνη πραγματικού και πιθανού δράστη¹⁶², με το επιχείρημα ότι είναι άδικο να μη μπορεί ο ζημιωθείς να αξιώσει αποζημίωση επειδή δε μπορεί να αποδείξει ποια η πράξη ή σε ποιο ποσοστό προκάλεσε τη ζημία, ενώ η αποδεικτική δυσχέρεια προέρχεται από την σφαίρα κινδύνου των ζημιωσάντων.

¹⁵⁸ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 677· Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 14· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 9 αρ. 2.

¹⁵⁹ Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 679.

¹⁶⁰ ΑΠ 1685/2009, ΧρΙΔ 2010, 523.

¹⁶¹ Νεζερίτη, Η αδικοπρακτική συνευθύνη κατά τον Αστικό Κώδικα, 2021, σελ. 160.

¹⁶² Ζερβογιάννη, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, § 5 αρ. 682· Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 14· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 147 αρ. 5· Καραάσης, Οφειλή εις ολόκληρον, σελ. 354.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΕΝΝΟΜΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

6.1. Έννομες συνέπειες της 926 ΑΚ

Όταν, λοιπόν, συντρέχει μια από τις ανωτέρω περιπτώσεις, ο νομοθέτης έχει θεσπίσει ως έννομη συνέπεια την παθητική ενοχή εις ολόκληρον, όπως αυτή ρυθμίζεται στις διατάξεις ΑΚ 481 επ.¹⁶³. Η παθητική ενοχή εις ολόκληρον λειτουργεί κατά βάση σε δύο επίπεδα, αφού ρυθμίζει τόσο τις σχέσεις του δανειστή με τους περισσότερους οφειλέτες (εξωτερική σχέση) όσο και τις σχέσεις των συνοφειλετών μεταξύ τους (εσωτερική σχέση)¹⁶⁴. Ειδικότερα, αυτός που ζημιώνεται μπορεί να αξιώσει πλήρης αποζημίωση από οποιονδήποτε από τους ζημιώσαντες επιθυμεί¹⁶⁵ (ανεξαρτήτως του βαθμού πταισματος του καθενός), αλλά μόνο μια φορά (ΑΚ 481)¹⁶⁶. Σκοπός του νομοθέτη είναι να προστατεύσει με αυτόν τον τρόπο τον δανειστή από την αφερεγγυότητα ενός ή περισσότερων από τους συνοφειλέτες, ενώ τον κίνδυνο της τον φέρει ο συνοφειλέτης που πλήρωσε.

Βέβαια, αφού ολοκληρωθεί η καταβολή ολόκληρης της αποζημίωσης από έναν συνοφειλέτη, επέρχεται απόσβεση της ενοχής, δηλαδή ικανοποιείται ο ζημιωθείς που δεν μπορεί να στραφεί κατά κάποιου άλλου και να ζητήσει εκ νέου την καταβολή της παροχής¹⁶⁷ και σε πρώτο επίπεδο οι υπόλοιποι ζημιώσαντες απαλλάσσονται. Ωστόσο, ο δανειστής δεν απαιτείται να αξιώσει ολόκληρη την αποζημίωση από έναν συνοφειλέτη, αλλά δύναται να την αξιώσει συμμέτρως, ενάγοντας όλους τους συνοφειλέτες, εφόσον η παροχή είναι διαιρετή. Επιπλέον, είναι αδιάφορο αν η ευθύνη είναι πταισματική ή αντικειμενική¹⁶⁸, αν στηρίζεται στην ΑΚ 914 ή σε ειδικότερη

¹⁶³ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 39 αρ. 1· Κατράς, Αγωγές Αστικού Κώδικα και Ενστάσεις, 6^η Έκδοση, 2010, §76 αρ. 1· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 112· ΑΠ 1204/2019, ΤΝΠ QUALEX· ΜεφΘεσ 602/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΕφΠατρ 244/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ· ΜΕΦΑΘ 3757/2019, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁶⁴ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 108· ΜεφΠατρ 342/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁶⁵ Αρχή της κατά την προτίμηση του δανειστή επιλογής του οφειλέτη.

¹⁶⁶ Αρχή της εκπλήρωσης την παροχή μόνο μια φορά.

¹⁶⁷ ΕφΠειρ 90/2012, ΤΝΠ ΔΣΑ.

¹⁶⁸ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 113.

διάταξη του νόμου, ενώ στην περίπτωση όπου ένας συνοφειλέτης έχει ευθύνη λόγω αδικοπραξίας και ο άλλος λόγω παράβασης συμβάσεως, γίνεται δεκτή η αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 926 και των ΑΚ 481 επ.

Επιπρόσθετα, αν η ευθύνη ενός από τους συνοφειλέτες είναι περιορισμένη κατά την έκταση (π.χ. ευθύνεται μόνο σε εύλογη αποζημίωση ή συντέλεσε εν μέρει στη ζημία), τότε η οφειλή εις ολόκληρον θεμελιώνεται μόνο ως το όριο της κοινής ευθύνης¹⁶⁹, ενώ για το υπερβάλλον θα ευθύνονται εις ολόκληρον οι υπόλοιποι συνοφειλέτες¹⁷⁰. Υποστηρίζεται όμως και η άποψη, σύμφωνα με την οποία, ο περιορισμός της ευθύνης του ενός δεν θα πρέπει να χειροτερεύει τη θέση των υπολοίπων¹⁷¹. Θα πρέπει η αξίωση αποζημίωσης του ζημιωθέντος κατά των συνοφειλετών ή του τυχόν μόνο ενός εναπομείναντος οφειλέτη να περιοριστεί στο ποσό που ο ή οι συνοφειλέτες θα δικαιούνταν να ζητήσουν αναλογικά (ΑΚ 927) κατά του απαλλασσόμενου προσώπου. Η γνώμη αυτή βρίσκει μεγαλύτερο έρεισμα στις περιπτώσεις σωρευτικής αιτιότητας όπου η πράξη του καθενός από μόνη της είτε δεν θα ήταν ικανή να επιφέρει το ζημιόγONO αποτέλεσμα είτε θα επέφερε μικρότερη ζημία.

6.2. Η εσωτερική σχέση μεταξύ των συνοφειλετών και το δικαίωμα αναγωγής

Η εσωτερική σχέση μεταξύ των περισσότερων συνοφειλετών ρυθμίζεται, κατά απόκλιση του γενικού κανόνα της ΑΚ 487 παρ. 1¹⁷², στην ΑΚ 927, σύμφωνα με την οποία: «Εκείνος που κατά την ΑΚ 926 κατέβαλε ολόκληρη την αποζημίωση έχει δικαίωμα αναγωγής κατά των υπολοίπων¹⁷³. Το δικαστήριο προσδιορίζει το μέτρο της μεταξύ τους ευθύνης ανάλογα με το βαθμό πταίσματος του καθενός. Αν δεν μπορεί να εξακριβωθεί ο βαθμός αυτός, η ζημία κατανέμεται μεταξύ όλων σε ίσα

¹⁶⁹ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 927 αρ. 1· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 407· ΜΕΦΑΘ 622/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΜΠρΠατρ 70/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁷⁰ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 113.

¹⁷¹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 21· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 408.

¹⁷² Καστρήσιος, Ενστάσεις κατά τον Αστικό Κώδικα, 2η έκδοση, 2019, σελ. 535.

¹⁷³ Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 409· Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 119· ΕΦΑΘ 1614/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

μέρη¹⁷⁴». Ως δικαίωμα αναγωγής δε ορίζεται το δικαίωμα του οφειλέτη στην παθητική ενοχή εις ολόκληρον να αξιώσει από τους άλλους συνοφειλέτες την κατανομή της οφειλόμενης προς τον δανειστή παροχής κατά τέτοιο τρόπο, ώστε καθένα να ευθύνεται για την καταβολή αποζημίωσης μέρους μόνο της παροχής¹⁷⁵. Η εσωτερική σχέση μεταξύ των συνοφειλετών είναι αυτοτελής¹⁷⁶ και ανεξάρτητη από την εξωτερική σχέση, τη σχέση δηλαδή μεταξύ δανειστή και συνοφειλετών. Δεν πρόκειται για αξίωση από αδικοπραξία αλλά είναι αυτοτελής έναντι της αξίωσης του ζημιωθέντος για αποζημίωση και απορρέει απευθείας εκ του νόμου (ΑΚ 487 επ.).

Δικαιούχος της αποζημίωσης, όπως ορίζει η ΑΚ 927, είναι ο συνοφειλέτης που κατέβαλε ολόκληρη την αποζημίωση στον ζημιωθέντα¹⁷⁷. Ωστόσο, υπάρχει και αντίθετη άποψη που ισχυρίζεται ότι θα πρέπει να γίνει δεκτή η εφαρμογή της διάταξης και όταν ο συνοφειλέτης κατέβαλε μέρος της αποζημίωσης, μεγαλύτερο όμως από αυτό που κατά την ΑΚ 927 του αναλογούσε, αλλά και όταν την υπόλοιπη αποζημίωση την κατέβαλε άλλος συνοφειλέτης¹⁷⁸, διότι κάτι τέτοιο δεν αντίκειται στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης. Διχογνωμία έχει δημιουργηθεί ως προς τη στιγμή που γεννάται το δικαίωμα αναγωγής. Κατά μια άποψη, η αξίωση αναγωγής θεμελιώνεται τη στιγμή της καταβολής και πρέπει να διαφοροποιείται από την αξίωση του δανειστή προς αποζημίωση κατά των υπόλοιπων συνοφειλετών¹⁷⁹. Κατά άλλη άποψη, όμως, την οποία ακολουθεί και η νομολογία, και έχει ως έρεισμα το αρ. 69 παρ. 1 περ. ε΄ ΚΠολΔ, η αξίωση μπορεί να ασκηθεί και πριν την καταβολή της αποζημίωσης στον ζημιωθέντα¹⁸⁰.

Ο επιμερισμός της αποζημίωσης μεταξύ των περισσότερων συνοφειλετών γίνεται κατά κανόνα ανάλογα με το βαθμό του πταίσματος του καθενός¹⁸¹ (ΑΚ 927

¹⁷⁴ ΑΠ 680/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΤρΕφΑθ 3938/2020, ΤΝΠ QUALEX· ΜΕφΘεσ 607/2017, ΤΝΠ QUALEX· ΜΕφΑθ 2480/2019, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁷⁵ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ., § 39 αρ. 33· ΑΠ 671/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁷⁶ ΜΕφΘεσ 602/2020, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁷⁷ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 229 αρ. 7.

¹⁷⁸ Σταθόπουλος, ΓενΕνοχΔ., § 15 αρ. 119· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 149 αρ. 8· Τριάντος, Βαφειάδου, Αποζημίωση από αυτοκίνητα, 2012, σελ. 126· ΕφΘεσ 1969/2003, Αρμ 2005. 359.

¹⁷⁹ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ., § 64 αρ. 24.

¹⁸⁰ Βαφειάδου, Γεωργιάδου κλπ, Εφαρμογές Πολιτικής Δικονομίας μετά τον Ν 4335/2015, 2017, σελ. 853· ΑΠ 681/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΕφΘεσ 339/2019, ΤΝΠ QUALEX.

¹⁸¹ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 6· Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 411.

εδ. β') και αν αυτός δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί, τότε θα γίνει σε ίσα μέρη¹⁸², υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι δεν ρυθμίζεται διαφορετικά από τη σχέση που τους συνδέει ή από ειδικότερη διάταξη του νόμου¹⁸³. Έτσι, εάν ο ένας βαρύνεται με δόλο και ο άλλος με αμέλεια, κατά κανόνα ο πρώτος θα ευθύνεται αποκλειστικά¹⁸⁴. Παρά ταύτα, το δικαίωμα αναγωγής στρέφεται κατά των υπόλοιπων συνοφειλετών όχι μόνο όταν αυτοί ευθύνονται κατά του ζημιώσαντος υποκειμενικά, αλλά και σε περίπτωση αντικειμενικής ευθύνης ή όταν μερικοί ευθύνονται υποκειμενικά και άλλοι αντικειμενικά¹⁸⁵. Οπότε εδώ ανακύπτει πρόβλημα, διότι στις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης δεν είναι δυνατό να εφαρμοσθεί το κριτήριο του πταίσματος. Γι' αυτό το λόγο, τέθηκε και ένα δεύτερο κριτήριο, αυτό της αιτιότητας¹⁸⁶. Λαμβάνεται δηλαδή υπόψιν για τον επιμερισμό της ευθύνης και ο βαθμός της αιτιώδους συμβολής του κάθε συνοφειλέτη στην πρόκληση και την έκταση της ζημίας συγχρόνως με το είδος και το βαθμό της υπαιτιότητας του – όπου αυτή υπάρχει¹⁸⁷. Το κριτήριο της αιτιότητας, αν και δεν αναφέρεται ρητώς στον ΑΚ, πηγάζει από το όλο σύστημα της αστικής ευθύνης.

Στην περίπτωση, λοιπόν, που ευθύνονται όλοι οι συνοφειλέτες υποκειμενικώς¹⁸⁸, το δικαστήριο θα εξετάσει αρχικά το κριτήριο της αιτιώδους συνάφειας, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα σε αυτό, και στη συνέχεια θα καταφύγει στο κριτήριο του πταίσματος. Στον αντίποδα, στην περίπτωση αντικειμενικής ευθύνης όλων των συνοφειλετών¹⁸⁹, δεν βρίσκει εφαρμογή το τελευταίο κριτήριο. Ο επιμερισμός θα γίνει αποκλειστικά με γνώμονα το κριτήριο της αιτιότητας, αφού δεν τίθεται ζήτημα πταίσματος. Όταν τέλος ευθύνονται ορισμένοι υποκειμενικώς και ορισμένοι αντικειμενικώς¹⁹⁰, ιδανικός είναι ο συνδυασμός των δύο κριτηρίων, όπως και στην πρώτη περίπτωση. Έτσι, σε ένα πρώτο στάδιο θα ερευνηθεί κατά πόσο συνέβαλε στην πρόκληση και την έκταση της ζημίας τόσο το γεγονός που δημιουργεί ευθύνη

¹⁸² Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 411.

¹⁸³ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 25· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 149 αρ. 1.

¹⁸⁴ Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ., σελ. 411· ΑΠ 681/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1261/2012, ΕΠολΔ 2012. 735.

¹⁸⁵ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 28.

¹⁸⁶ Γεωργιάδης Γ. σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, 926 αρ. 17· ΑΠ 1327/2008, ΤΝΠ ΔΣΑ· ΑΠ 299/2007, ΤΝΠ ΔΣΑ.

¹⁸⁷ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 29· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 149 αρ. 2· ΑΠ 1327/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁸⁸ Γεωργιάδης, ΓενΕνοχ, § 64 αρ. 30· Κορνηλάκης, Επίτομο ΕιδΕνοχ., § 149 αρ. 3.

¹⁸⁹ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 228 αρ. 6.

¹⁹⁰ Κορνηλάκης, ΕιδΕνοχΔ., § 229 αρ. 8· Κρητικός, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, σελ. 177.

του αντικειμενικώς ευθυνόμενου συνοφειλέτη, με παράλληλη συνεκτίμηση του βαθμού της πιθανούς εγγενούς επικινδυνότητάς του όσο και η υπαίτια συμπεριφορά του υποκειμενικώς ευθυνόμενου συνοφειλέτη. Μετέπειτα, σε δεύτερο στάδιο η κατανομή θα γίνει βάσει του βαθμού του παιίσματος που βαρύνει τον κάθε συνοφειλέτη ξεχωριστά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Καταλήγοντας, η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ μιας συμπεριφοράς και του αποτελέσματος έχει απασχολήσει αρκετά την ελληνική θεωρία και νομολογία στο πέρασμα των χρόνων. Το γεγονός ότι ο νομοθέτης δεν όρισε ρητά την έννοια στον Αστικό Κώδικα δημιουργεί δυσχέρειες τόσο στη θεμελίωσή της όσο και στις περιπτώσεις διακοπή της, επαφίοντας στην ευχέρεια της δικαστικής κρίσης να εφαρμόσει την καλύτερη και πιο δίκαιη λύση, στηριζόμενη στις τρεις κύριες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί, όπως εκτέθηκαν παραπάνω, αλλά και τις *in concreto* συνθήκες που επικρατούν κάθε φορά. Ακόμη, ανακύπτουν επιμέρους περιπτώσεις, τις οποίες όχι μόνο ο νομοθέτης δεν τις προέβλεψε ρητώς, αλλά δεν υπάρχει και νομοθετικό έρεισμα για να αντιμετωπιστούν. Αναπόφευκτα οι λύσεις που δίνονται δεν οδηγούν πάντα σε ασφαλή και δίκαια αποτελέσματα, είτε γιατί μπορεί να έχουν ως συνέπεια την υπερβολική διεύρυνση της ευθύνης ενός δράστη είτε να οδηγούν στην απαλλαγή κάποιου ζημιώσαντος επειδή εν τέλει δεν διαπιστώθηκε ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πράξης του και της ζημίας είτε να καταλαμβάνουν και τις πιο απομακρυσμένες συνέπειες. Στο ελληνικό δίκαιο αμφισβητείται μέχρι και σήμερα αν χωρεί ειδική νομοθετική ρύθμιση για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα περιπτώσεις συρροής αιτιών.

Εντούτοις, υπάρχουν προτεινόμενες λύσεις που θα μπορούσαν αν όχι να επιλύσουν εντελώς τα ζητήματα αυτά, τουλάχιστον να συμβάλλουν σε ικανοποιητικότερα αποτελέσματα. Αρχικά, η διάκριση της φυσικής από τη νομική αιτιότητα θα συντελούσε στην εν μέρει οριοθέτηση του προβλήματος ως προς την αιτιώδη συνάφεια, κυρίως στις περιπτώσεις που οι δύο έννοιες βρίσκονται στο μεταίχμιο, όπως σε αυτές της νόμιμης εναλλακτικής συμπεριφοράς, στις οποίες είναι βέβαιο ότι το επελθόν αποτέλεσμα δεν θα μπορούσε να αποφευχθεί ακόμη και αν ο δράστης συμπεριφερόταν σύννομα. Επιπρόσθετα, μια ακόμη ενδεδειγμένη λύση θα μπορούσε να είναι και αυτή της *de lege lata* αναλογικής αποζημίωσης, της αποζημίωσης δηλαδή ανάλογης με την πιθανότητα πρόκλησης της ζημίας, με

νομοθετικό έρεισμα τις διατάξεις ΑΚ 926 εδ. β' και 300, αν και έρχεται ο κανόνας αυτός σε πλήρη αντίθεση με την αρχή «όλα ή τίποτα» που εφαρμόζεται στο δίκαιο της αποζημίωσης. Τα ανεπιεική, όμως, αποτελέσματα, στα οποία φαίνεται να καταλήγει η παραδοσιακή αντίληψη για την αιτιότητα είναι δυνατό να εξαλειφθούν με την αποδοχή της ευθύνης του δράστη, ακόμη κι όταν είναι απλώς πιθανό ότι η πράξη ή παράλειψή του προκάλεσε, με την έννοια της θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων, το επίζημιο αποτέλεσμα. Αν και σε επίπεδο μεμονωμένων περιπτώσεων δεν είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικός αυτός ο κανόνας, σε συνολικό, όμως, επίπεδο, παρέχει κατάλληλα κίνητρα, ώστε τα υποκείμενα που δρουν να λαμβάνουν επαρκή μέτρα αποτροπής της ζημίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- *Αλαπάντας, Αλεκοπούλου, Αυγουστιανάκης, Δαηλάτου, Κώνστα, Κώστα, Μήτρου, Μπαρμπαρέσου, Σκόντζος, Τζιώτης, Τριανταφύλλου, Χριστοδούλου*, Η αξίωση προς αποζημίωση στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, 2021, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Βαθρακοκόιλης*, 287 – 495, σε ΕΡΝΟΜΑΚ ΤΟΜΟΣ Β΄, Αθήνα
- *Βαφειάδου, Γεωργιάδου κλπ*, Εφαρμογές Πολιτικής Δικονομίας μετά τον Ν 4335/2015, 2017, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Γεωργιάδης*, Ενοχικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, 2015, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Γεωργιάδης Γ.*, 914 – 938, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Δακορώνια*, Καταστροφικές ζημίες και συστήματα αποκατάστασή τους, 2015, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Δημοπούλου*, Ευθύνη από διακινδύνευση: Οι λόγοι περιορισμού και απαλλαγής από την ευθύνη, 2003, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Ζερβογιάννη*, Συρροή αιτιών και αδικοπρακτική ευθύνη, 2022, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Ζερβογιάννη*, Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας, ΕλλΔνη 2010. 949 – 964
- *Καρακώστας*, Το δίκαιο των αδικοπραξιών, αρ. 914 – 938 ΑΚ, 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Καράσης*, Οφειλή εις ολόκληρον, Η έννοια, 1990, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Καστήσιος*, Ενστάσεις κατά τον Αστικό Κώδικα, 2^η έκδοση, 2019, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Κατράς*, Αγωγές Αστικού Κώδικα και Ενστάσεις, 6^η Έκδοση, 2010, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- *Κατράς*, Ευθύνη από τροχαία ατυχήματα, 2003, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή
- *Κοντογιάννη*, Η συνυπευθυνότητα του ζημιωθέντος στο Αστικό Δίκαιο, 2006, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή
- *Κορηλάκης*, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, 3^η Έκδοση, 2022, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη

- *Κορνηλάκης*, Επίτομο Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, 2^η Έκδοση, 2013, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Κουμάνης*, 316 – 348, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Κρητικός*, Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα, 2008, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Κωστάρας*, Ποινικό Δίκαιο, Έννοιες & Θεσμοί του Γενικού Μέρους, 3^η έκδοση, 2019, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Μάνθος*, Η Απώλεια Ευκαιρίας στο Δίκαιο της Αποζημίωσης, 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Μανωλεδάκης*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους Άρθρα 1 – 49 ΠΚ, ζ' έκδοση, 2005, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, Έκδοση 2^η, 2020, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Νεζερίτη*, Η αδικοπρακτική συνευθύνη κατά τον Αστικό Κώδικα, 2021, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Νίκας*, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, Β' έκδοση, 2016, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Παντελίδου*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 2019, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Παπαδημητρόπουλος*, Πιθανοτική αιτιότητα και αναλογική αποζημίωση: θεμελίωση και έκταση της ευθύνης, ΕφΑΔΠολΔ 2011. 127-146
- *Περάκη*, 297 – 304, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- *Σαϊτάκης*, Περιστολή της αποζημίωσης κατ' απόκλιση από την αρχή «όλα ή τίποτε»; με βάση τη γενική ρήτρα της καλής πίστης, ΕφΑΔΠολΔ 2015. 702-713
- *Σταθόπουλος*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 2004, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- *Τομαράς*, Δημόσιες Συμβάσεις, Ερμηνεία του Ν 4412/2016, όπως ισχύει μετά τον Ν 4782/2021, 2022, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Τριάντος*, *Βαφειάδου*, Αποζημίωση από αυτοκίνητα, 2012, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- *Φίλιος*, Ενοχικό δίκαιο, Ειδικό μέρος, τόμ. 2, Έκδοση 5^η, 2005, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή
- *Φουντεδάκη*, Παραδόσεις Αστικής Ιατρικής Ευθύνης, 2018, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

- Φουντεδάκη, Η έννοια της «κοινής πράξης» περισσότερων στο αρ. 926 ΑΚ, ΕφΑΔΠολΔ 2018. 481 – 488
- Χαραλαμπάκης, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος Τόμος 1, 2021, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Χελιδόνη, Περί υποθετικής αιτιότητας, ΕφΑΔΠολΔ 2021. 817 – 834

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΑΠ 162/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 161/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 89/2023, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 652/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1266/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 671/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1673/2022, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 329/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 220/2021 (Β2, Πολιτικές), ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 921/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 680/2021, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 459/2021, Ανακτήθηκε από <https://www.areiospagos.gr/>
- ΑΠ 466/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 680/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 367/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 394/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 609/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 322/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 797/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 367/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1204/2019, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 1170/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 59/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 264/2019, ΤΝΠ QUALEX

- ΑΠ 1462/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1354/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 751/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 356/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 437/2019, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 997/2019, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 397/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΟΛΑΠ 8/2018, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1216/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 212/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 462/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1303/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1284/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1564/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1598/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1680/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 513/2016, Ανακτήθηκε από <https://www.areiospagos.gr/>
- ΑΠ 1124/2015, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1805/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 681/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 864/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1229/2013, ΧρΙΔ 2014
- ΑΠ 860/2013, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ (Ποιν) 50/2013, ΤΝΠ QUALEX
- ΑΠ 496/2012, ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΑΠ 719/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1261/2012, ΕΠολΔ 2012
- ΑΠ 179/2012, ΧρΙΔ 123
- ΑΠ 1302/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ (Ποιν) 434/2011, ΠοινΔικ 2011
- ΑΠ 1669/2011, ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΑΠ 1218/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 132/2010, ΕφΑΔ 2010

- ΑΠ 1685/2009, ΧρΙΔ 10
- ΑΠ 1976/2009, ΔΕΕ 2010
- ΑΠ 1900/2008, ΕλλΔνη 2010
- ΑΠ 285/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 1327/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1537/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΑΠ 299/2007, ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΑΠ 1227/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 1888/2007, ΝοΒ 56
- ΑΠ 208/2006, ΕλλΔνη 2007
- ΑΠ 1313/2006, ΠοινΔικ 2007
- ΑΠ 831/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΑΠ 901/2004, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΣυμβΑΠ 1267/1998, ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΟΛΑΠ 29/1992, ΕλλΔνη 33
- ΤρΕφΑθ 881/2021, ΤΝΠ QUALEX
- ΤρΕφΑθ 3938/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΤρΕφΘεσ 1644/2018, ΤΝΠ QUALEX
- ΤρΕφΘεσ 1954/2017, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 88/2022, Αρμενόπουλος 12
- ΕφΑθ 1614/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.
- ΜεφΠατρ 342/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΜΕφΑθ 4283/2022, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 1341/2021, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 1893/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΑθ 2480/2019, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 897/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΕφΛαρ 89/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- ΕφΠατρ 244/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- ΜΕφΑθ 622/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΜεφΘεσ 602/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 598/2020, ΤΝΠ QUALEX
- ΜΕφΘεσ 339/2019, ΤΝΠ QUALEX

- **ΜΕφΑθ 3757/2019**, ΤΝΠ QUALEX
- **ΜΕφΘεσ 607/2017**, ΤΝΠ QUALEX
- **ΕφΛαρ 81/2016**, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- **ΕφΠειρ 90/2012**, ΤΝΠ ΔΣΑ
- **ΕφΑθ 22/2011**, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- **ΕφΛαμ 186/2011**, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
- **ΕφΠειρ 59/2010**, ΕΕμπΔ 2011
- **ΕφΘεσ 385/2010**, Αρμ 211
- **ΕφΑθ 7960/2006**, ΕλλΔνη 49
- **ΕφΘεσ 1969/2003**, Αρμ 2005
- **ΕφΑθ 14983/1988**, ΝοΒ 1989
- **ΜΠρΠατρ 70/2023**, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- **ΜΠρΠατρ 231/2016**, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
- **ΜΠρΡόδ 209/2014**, ΕΠολΔ 2015
- **ΜΠρΠειρ 5768/2013**, ΤΝΠ QUALEX
- **ΔΕφΑθ 299/2023**, ΤΝΠ QUALEX